

על אגסי על ויטגנשטיין

עיונו של אגסי במורשתו הפילוסופית של ויטגנשטיין, שבו הוא בא בדברים גם עם תלמידיו, תלמידי תלמידיו, חוקריו ומעריציו, מתמקד בעיקרו במערכה שוויטגנשטיין מנהל נגד מטפיסיקה, מערכה שניצבת, לדעת אגסי, בלב הפילוסופיה שלו. אגסי מכריז בתחילת ספרו¹ שהוא יתמקד בעיקר בחקירות, ואף-על-פי ששאלת היחסים בין המערכה האנטי-מטפיסית של מאמר לוגי-פילוסופי ובין גלגולה בחקירות פילוסופיות מלווה את הספר לכל אורכו, ברור לאגסי שההבדלים בין החיבורים אינם נוגעים לעצם המטרה של חיצו הביקורת ואינם מעיבים על אחדות המערכה – "הוא קידם תיוה אחת ורק אחת [...] מטפיסיקה היא חסרת-משמעות" (x). המערכה הזו, כך אומר אגסי, עבר זמנה; במהלך טיעונו בספר אגסי עוקב אחר ליקוייה, נקודות-העיוורון שלה והנחות-היסוד הדוגמטיות שלה (בין לבין הוא משרטט אופקים למטפיסיקה משלו). הביקורת הזאת משמשת לו מנוף עיקרי, אם כי לא יחיד, לחשיפת חולשותיה וכשלונותיה של הפילוסופיה של ויטגנשטיין, שהוא מתיימר להציג תמונה מאוזנת שלה (viii). התמונה שעולה מדבריו קוראת תיגר על מה שהוא רואה כנהייה של מעריצים מוטים, אם לא שוטים, אחר ויטגנשטיין; הוא אינו טוען בפירושו – בדרך כלל, ויש לא מעט יוצאים מן הכלל² – שהמלך הוא עירום, אבל הוא תולה בו את האחריות לירידת הסטנדרטים של הכתיבה במסורת הפילוסופית האנליטית (38), מטיל ספק אפילו בחשיבות כשלונותיו (204), ולכל אורך הדרך הוא בא חשבון (בהערות פזורות) גם עם הדימוי הנאצל שנקשר לוויטגנשטיין האיש, וחושף את פגמיו האישיותיים.³ במקד הספר ניצבת, כאמור, המערכה האנטי-מטפיסית של חקירות, אבל היא מתגברת בדיון בתמות מרכזיות בספר זה ובמסורת הפרשנית שלו, כגון משמעות כשימוש, טיעון הכללים, טיעוני השפה הפרטית, ועוד. באופן שיטתי, אגסי לא מוצא בתמות האלה כל בשורה (לעיתים קרובות גם לא חידוש); הוא חושף את הפער בין המשקל שיש להן בחקירות לבין בסיסן הטיעוני, שלפעמים אינו נושא את משקלן ולעיתים כלל

Joseph Agassi, *Ludwig Wittgenstein's Philosophical Investigations: An Attempt at a Critical Rationalist Appraisal*, Springer, 2018

² למשל, מדבריו בעמ' 25 משתמע שהפילוסופיה המאוחרת של ויטגנשטיין היא בנלית, בעמ' 216 שאין בכלל מה לומר עליה, בעמ' 262 שהיא משעממת (ועוד כהנה וכהנה).

³ למשל viii; ix ובהערה 8 שם; 186 הערה 12; 221 הערה 38; ועוד.

אינו קיים. מטבע הדברים, נגרפים לביקורת גם עדת הפרשנים והפילוסופים ממשכיכי-דרכו של ויטגנשטיין: מכותלי דבריו של אגסי ולעיתים במפורש, עולה שהמסורת הזו מתאפיינת באפולוגטיקה, הגיוגרפיה, דפנסיביות, חוסר-אחריות, פרשנית, פולחן-אב ועוד (viii, 187, 195 הערה 37 ועוד הרבה).⁴

כעובד מן השורה בשדה-המחקר של ויטגנשטיין וכשומע לקחם של פילוסופים חשובים מפרשניו, איני יכול, כמובן, להתיימר לנקודת-ראות חיצונית על המסורת הזאת. אם היא אכן דפנסיבית ואפולוגטית, אותן תוויות יחולו גם עליי – קשה לקוות שאצליח לשכנע את אגסי בבשורה המהפכנית של ויטגנשטיין ובלקחה הקיים ועומד, במקום שקאוול, דיאמונד, פטנס, טיילור, מקדואל ומעריצים אחרים נכשלו. אבל איני מוצא דרך אחרת להמשיך בשיחה. בעקבות אגסי, אתמקד במערכה האנטי-מטפיסטית של ויטגנשטיין בחקירות. טענתי העיקרית תהיה שהמטפיסיקה שנגדה חקירות יוצא, לפי אגסי, כולה בעיני המתבונן – אגסי. יש אמנם בספר מערכה נגד מטפיסיקה – המונח השכיח יותר בספר והקולע יותר אינו מטפיסיקה (המונח מופיע בספר פעמיים בלבד) אלא פילוסופיה – אבל המטרה לחיצו של ויטגנשטיין שונה לחלוטין מזו שמצייר אגסי, ומערכתו האנטי-מטפיסטית של אגסי כלל אינה יוצרת מגע עם זו של ויטגנשטיין. אפילו אם היה הצדק עם אגסי בביקורתו רבת הפנים נגד האנטי-מטפיסיקה שהוא מדמה למצוא בחקירות, ואפילו צדק בהכשרת המטפיסיקה אל מול המתקפה האנטי-מטפיסטית ההיא, צדק זה חסר עוקץ כלפי ויטגנשטיין, וההיבט האנטי-מטפיסי האמיתי של חקירות אינו מופיע כלל באופקו. להצגה מפורטת של עניין זה נדרשת כמובן הצגה מפורטת של ביקורת-המטפיסיקה של חקירות (שהיא אכן מרכזית בספר), שאין לה מקום במסגרת מאמר זה; ואולם ברור שכרוכות בביקורת (גם בביקורת הביקורת) התמות המרכזיות של הספר שהזכרתי לעיל, ובדבריי אעיר על האופן שבו אגסי מחטיא את עוקצן ואת עומקן. אך קודם שלוש הערות:

(א) משאמרתי שספרו של אגסי כלל 'אינו יוצר מגע' עם הפילוסופיה המאוחרת של ויטגנשטיין (שחקירות הוא מגלמה העיקרי), והוספתי ואמרתי שאין זה המקום להצגה מפורטת (ומה גם מבוססת) שלה, נשאלת השאלה אם יש בכלל טעם, החורג מן האנקדוטלי, בביקורת ספרו של אגסי. לאיזו הארה ניתן לצפות מביקורת כזו בנוגע לפילוסופיה המאוחרת של ויטגנשטיין? התשובה לחלקה השני של השאלה בהכרח מאכזבת – מקומה של הארה בנוגע לפילוסופיה של ויטגנשטיין אינו במאמר ביקורת על ספר שאינו באמת נסב עליה, אלא בספרות הפרשנית הענפה עליה (שכמובן, אינה מדברת בקול אחד). אבל לחלקה הראשון של השאלה בדבר הטעם בביקורת – ההצדקה

⁴ את הלולז אפשר לפטור כעניין של סגנון אישי – כל כותב וסגנונו – אבל הוא כרוך גם ברשלנות בהצגת עמדותיהם הפילוסופיות של ויטגנשטיין וממשיכי דרכו, ועל כך קשה יותר להבליג (דוגמאות לסגנון הצגתו האירוני-פרודי ראו בעמ' 29, 210, 194). בסילוף רמותם של הרעיונות המרכזיים ארון בהמשך, בצמתים החשובים לענייני במאמר הזה.

שלי לכתובת הדברים דלהלן – תשובתי (המינימליסטית) היא, שמחוץ למעגל של חוקרי ויטגנשטיין ופרשניו בני-הסמכא (בני-סמכא בהיותם מצויים בעובי הקורה של הפילוסופיה שלו), התפתחה ומתפתחת 'פרשנות' פילוסופית ותרבותית רשלנית – זה אולי המחיר הבלתי-נמנע של מעמדו לא רק כאחד הפילוסופים החשובים במאה העשרים אלא גם כגיבור תרבות – שמגייסת את ויטגנשטיין לאג'נדות פילוסופיות שונות ומשונות (הדומיננטית שבהן היא זו הרואה במושג **משחק-לשון** נקודת-משען לרלטיביזם פוסטמודרני).⁵ אגסי אמנם אינו נמנה עם מעריציו של ויטגנשטיין, והוא אינו חוסה בצילו כדי לקדם סדר-יום פילוסופי מפוקפק ('פרשנותו' גם אינה רלטיביסטית), אבל ביקורת ספרו עשויה לתרום לפיזור מקצת הערפל סביב הפילוסופיה המאוחרת של ויטגנשטיין ול'סימון' (לא יותר מזה) של מוקדי העניין האמיתיים שלה. אני סבור (מה שבהחלט אינו מוסכם על הכול) שהלקחים הפילוסופיים בני-הקיימא שאפשר לזכך מהגותו טרם הוטמעו, ושמוקדי העניין שלה עשויים להיות גם מוקדי העניין בה. כוונתי לעורר את העניין הזה, והמתעניינים – ימצאו את דרכם להעמיק בו.

(ב) על מאמר לוגי-פילוסופי ועל יחסו לחקירות: אגסי מתחבט אמנם בשאלת היחסים בין החיבורים (הוא גם מציע במהלך הספר תשובות שונות או כיוונים שונים למענה), אבל הוא מניח לאורך כל הדרך כמובנת מאליה את ההנחה שמאמר מציג גרסה משוכללת במיוחד של העוינות הפוזיטיביסטית כלפי מטפיסיקה (כביטויה בחוג הווינאי), והשאתוס האנטי-מטפיסי הזו מוסיף לפעם גם בחקירות: "ויטגנשטיין הבוגר דבק בעמדתו של ויטגנשטיין הצעיר בהכרזה על כל מטפיסיקה כחסרת משמעות" (5); "כל הטקסטים שלו חוזרים על הביטול [dismissal] הפוזיטיביסטי הטוטלי המסורתי של מטפיסיקה כחסרת משמעות" (ix). מאחר שלא אעסוק במאמר, ראוי לציין בהקשר זה שני דברים. ראשית, לפי פרשנות מקובלת של חקירות, בספר הזה ויטגנשטיין נסוג בדיוק מהאוריינטציה הפוזיטיביסטית (האנטי-מטפיסטית) של מאמר, שלטעמו בחקירות היא בעצמה מטפיסטית. מכאן נובע שלא זו בלבד שחקירות אינו שותף לפתוס האנטי-מטפיסי שאגסי תולה בו, אלא שהפתוס הזה הוא מושא הביקורת של הספר. שנית, לפי פרשנויות חדשות של הפרשנים המכונים הוויטגנשטיינים החדשים, או הוויטגנשטיינים האמריקאים (כגון קונאנט 2000), מאמר הוא פרודיה או רדוקציו אד-אבסורדום של המטפיסיקה הפוזיטיביסטית; לפי הפרשנויות האלה, מאבקו של ויטגנשטיין במטפיסיקה – במובנו הייחודי של המושג הזה בחקירות – הוא עקבי, ושזור את מפעלו מתחילה ועד הסוף; והוא זר באופן מהותי לפתוס האנטי-מטפיסי הפוזיטיביסטי שאגסי תוקף (בחושבו שהוא תוקף את ויטגנשטיין).

⁵ לדוגמה ממקומותינו ראו למשל את המשען שמוצאת רוס (2007) במושג הזה (ובפילוסופיה של ויטגנשטיין בכלל) לעמדתה הפוסטמודרנית (עמ' 339-342 ועוד). היא נשענת בתורה על הספרות הפמיניסטית האמריקאית הענפה ועל מקורותיה הפוסטמודרניים.

(ג) הערה לסדר: כציר לדיוני בחרתי, כאמור, את ההתקפה של אגסי על ביקורת-המטפיסיקה של חקירות. אגסי חושף את כשלונה של הביקורת בכך שהוא מראה שהיא אינה מצליחה לבדל את המטפיסיקה מושא-הביקורת מחשיבה (פילוסופית או אחרת) כשרה; הביקורת נחשפת אפוא כבלתי-סבירה בעליל וכביטוי של דוגמטיקה גרדא. בפיתוח הטענה הזאת אגסי נאלץ לתור אחר מאפייני המטפיסיקה מושא-ביקורתו של חקירות, משום שלדבריו "בשום מקום בכתביו [של ויטגנשטיין] לא מצאתי איזושהי הצהרה חדשה של האפיון המסורתי של מטפיסיקה" (viii); במהלך טיעונו אגסי משלים אפוא את החסר: הוא מעלה כמה וכמה קווים לדמותה של המטפיסיקה מושא-ביקורתו של חקירות, וחושף את כשלונה של הביקורת בנוגע לכל אחד ואחד מהם. את טיעונו של אגסי נגד גרסאות שונות של ביקורת-המטפיסיקה שהוא מדמה למצוא בחקירות – כל גרסה והמאפיין המטפיסי שהיא שמה לה מטרה לחיציה – שוזרת אבחנה כללית שנוגעת לאמצעי הביקורת: חקירות, כך קובע אגסי, אינו מצויד מעיקרו בכלי ביקורתי הולם למלאכת הביקורת. האבחנה האחרונה מנגעת את עצם המתודולוגיה של חקירות ואת כל מה שקורה בו – לאו דווקא את ביקורת-המטפיסיקה שלו.

בסעיף (א) אציג בחמש נקודות (על-פי דיוקנאותיו של אגסי) את ההתקפה של אגסי ואתען שביקורת-המטפיסיקה שהתקפתו מוסבת עליה היא כולה יציר דמיונו, ושהאסמכתאות שהוא מוצא לה בטקסט של חקירות הן פרי אי-הבנה באשר למשמעות הנאמר שם, הוצאת הדברים מהקשרם; בסעיף הזה אסתפק ברמיזות בלבד בנוגע למשמעותו האמיתית של הנאמר. בסעיף (ב) אשוב לאותן נקודות מנקודת-הראות של חקירות, ואציע את התמות הוויטגנשטייניות המרכזיות – בעיקר משמעות כשימוש, משחק-לשון, השקפה-מעל על משחק-הלשון – בהקשרן האמיתי. הקשר זה, בחלקו, הוא אכן ביקורת-המטפיסיקה; אבל המטפיסיקה שעומדת לביקורת בחקירות צרה בהרבה מזו של אגסי, אם לא חסרת-מידה משותפת איתה (היא כוללת מחשבות שאגסי לא מעלה על דעתו לכוללן במושג-המטפיסיקה שלו), ובעיקר היא מוגדרת. בהצעת התמות הוויטגנשטייניות המרכזיות בהקשרן האמיתי אני מכוון לא רק להשלים את ערעורם של היסודות שעליהם משתית אגסי את קריאתו בחקירות כספר אנטי-מטפיסי במובנו של אגסי, אלא גם לבוא חשבון עם אבחנתו של אגסי בנוגע לאמצעי הביקורת, ולפלא את הדרך להבנת הגישה הפילוסופית (ה'מתודולוגיה'; המירכאות יתבארו במקומן) והבשורה של חקירות (אלה שני צידיה של מטבע אחת).

א. מטפיסיקה בחקירות, גרסאות אגסי

(1) אמירות כלליות, הכללות (208, 209, 223). הביסוס שאגסי מספק לקביעתו שזה מובנה של מטפיסיקה שעומדת לביקורת בחקירות הוא הסתייגותו של ויטגנשטיין (§89) משאלת אוגוסטינוס מהו זמן; לטעמו של אגסי, ויטגנשטיין מתנגד לשאלה

בשל כלליותה – הוא הרי אינו מתנגד לשאלה מה השעה (עכשיו) – ובכך הוא מסגיר לפי אגסי את שכנועו ש"משפט כללי הוא מטפיסי ואילו מקרים פרטיים שלו הם שכל ישר" (209).⁷ אותה הטיה כנגד הכללות מתבטאת, כך אגסי (209), גם בהסתייגותו של ויטגנשטיין מהאחרת ומחיפוש המהות (למשל §65), ובהמלצתו (למשל §23, §66) על מגוון (ובכללה התמה של מגוון השימושים במילים במשחק-הלשון ומגוונם וריבויים של משחקי-לשון). אגסי דוחה (בצדק) לגופה את ההתנגדות להכללות, בהצביעו על תועלתן במדע ובחיי יומיום; הוא מצביע (210, 222) על הסתירה הפנימית שאליה ויטגנשטיין נקלע בהתנגדותו להכללות – וכי אין דגלו, או ססמת הקרב שלו, משמעות המילה היא שימושה במשחק-הלשון (§43)? וכי אין זו הכללה?

אין בחקירות כל התנגדות לאמירות כלליות ולהכללות בתור שכאלה. שאלתו של אוגוסטינוס מובאת כדוגמה לתמיהה, או למבוכה (כעדותו העצמית של אוגוסטינוס), פרי העובדה (זו כבר הדיאגנוזה שמציע ויטגנשטיין) שבבקשו את מהות הזמן אוגוסטינוס אינו נוקט גישה שהולמת את הבקשה הזו, ההשקפה-מעל (§122); במקור: Ubersichtlichkeit) על השימושים של מילות-הזמן במשחק-הלשון. ההסתייגות מהאחרת ומחיפוש המהות המשותפת, גם היא אינה מכוונת כנגד הכללות בתור שכאלה ואפילו לא כנגד מהויות – "המהות באה לידי ביטוי בדקדוק. [...] הדקדוק הוא שאומר על כל דבר איזה מין עצם הוא" (§371, §373)⁸ – אלא כנגד הכפייה של מיטות-סדרים מושגיות זרות על התופעות שעומדות לדיון, שהאחרת ובקשת המהות כרוכות בהן לעיתים תכופות, כמו שאכן קורה ומודגם בסוגיות המרכזיות שנידונות בחקירות. העוגנים שאגסי מדמה למצוא בחקירות לדיוקנה של המטפיסיקה שהוא מעמיד בשם ויטגנשטיין אינם נושאים אפוא את משקלו של הדיוקן, אבל הלקח מכך חורג מערעור מתקפתו של אגסי על ביקורת-המטפיסיקה בחקירות: מכיוון שמדובר במושגים מרכזיים בספר – כמו שיתברר ויודגם בהמשך, ידו של אגסי נטויה גם על מושגים מרכזיים אחרים מעבר לאלה שצוינו כאן – מתברר שבקריאתו את חקירות אגסי מחמיץ את משמעותם האמיתית של מושגי הספר המרכזיים.

(2) מבט סינופטי (viii), מבט על המכלול (29, 219). הבסיס שאגסי מוצא בחקירות לייחוס השקפה זו – שהוא שואב מדברי מור ושלוק – לוויטגנשטיין הוא ביקורתו של ויטגנשטיין (§22, §65, §114) על הרעיון (שמככב גם במאמר) שהצורה הכללית של המשפט היא כך וכך הוא מצב העניינים.⁹ אגסי דוחה לגופה (בצדק) את ההתנגדות למבט סינופטי על המכלול, בכלולו בקטגוריה הזאת שדות-חקירה מוכרים, פוריים

⁷ כל ההפניות לסעיפים הן לסעיפי חקירות; ההפניות לעמודים הן לספרו של אגסי.

⁸ אגסי מחטיא את משמעותה של התנגדות חקירות למהות. בהעדר מושג ברור של מטפיסיקה, גם משמעותה של ההבחנה בין מושג מטפיסי של מהות ובין מושג כשר של מהות נעלם מעיניו.

⁹ כיצד אגסי קורא לתוך הביקורת הזאת את ההתנגדות למבט על המכלול אבאר בהערה הבאה.

ומועילים – חקירת המסגרות המושגיות של תחומי מדע שונים, לוגיקה, ועוד. ייתכן שהשפה שמבטאת מבט שכזה היא מטה-שפה, ושנחוץ להפרידה משפת הבסיס; אבל התביעה להפריד בין הרשויות – אגסי מציע (251) שאולי זה גרעין האמת בביקורתו של ויטגנשטיין – אינה עילה לפסילת הרשות הגבוהה יותר של המטה-שפה ולעוינות כלפי המבט הסינופטי שמוצא בה את ביטויו. ויטגנשטיין מנוע מללכת בדרך הפייסנית של זיכוי הפילוסופיה תוך הקצאתה לרשות נפרדת, אומר אגסי (195, 240, 251–252 ועוד), עקב התנגדותו למושג מטה-שפה ולהבחנה בין שפה לבין מטה-שפה; אבל עצם ההתנגדות הזאת חסרת-יסוד (כך אגסי), ומתנקשת בשדות-חקירה לגיטימיים חשובים.¹⁰ כמקודם, הבסיס שעליו אגסי משתית את סברתו שוויטגנשטיין שולל מבט סינופטי (על המכלול) כולו בעיני המתבונן. אין שום יסוד טקסטואלי (או אחר) לכך שהדופי שוויטגנשטיין מוצא בטענה על הצורה הכללית של המשפט קשור לכך שהיא פרי מבט סינופטי. הטלת הדופי היא אכן חלק מן המערכה שחקירות מנהל נגד המטפיסיקה, אבל כל עוד המושג הזה אפוף בערפל, גם ההתנגדות אפופה בערפל. מבט סינופטי, חקירה של מסגרות מושגיות ומטה-שפה אינם מיניה וביה מטפיסיקה ואין בהם כל דופי. לא בלתי הולם ורלוונטי להזכיר כאן שהאסטרטגיה המומלצת בחקירות לחקירה פילוסופית, המלצה שחקירות עצמו מממש, היא השקפה-מעל על שימושי המילים במשחק-הלשון (§122). הַתּוּוּיַת מִבְּט סִינּוֹפְטִי הוֹלֵמַת בְּנִקֵּל וּבִאִוֶּפֶן טִבְעִי אֵת הָאֶסְטְרֵטִיגִיָּה הַזֹּוּ.

(3) אמירות מעורפלות, אמירות שאי-אפשר לאמתן, שאלות שאין להן מענה. ברור שהאפיונים המעורפלים האלה (גם לדעת אגסי) למטפיסיקה שואבים את השראתם מהמורשת הפוזיטיביסטית, שאגסי קורא את הפילוסופיה של ויטגנשטיין במשקפיה; הבסיס שהוא מוצא בחקירות להסתייגות ממהשבות ומאמירות שאלה מאפייניהן הוא האמירה ש"אנו שואפים לבהירות מושלמת" (§133), שאגסי מפרש כניסוח מחודש של התביעה שמגולמת בסיום מאמר: "מה שאי-אפשר לדבר עליו, על אודותיו יש לשתוק" (§7). לכך מצרף אגסי את מטרחה המוצהרת של החקירה הפילוסופית בחקירות לחשוף את הקריטריונים לשימוש במילים (§182, §269, §580), מה שמבטא ומסגיר בעיני אגסי (20, 194 הערה 32) את דבקתו של ויטגנשטיין המאוחר בעקרון-האימות של המשמעות (גם הוא יסוד אמונה פוזיטיביסטי ידוע). באותה רוח, אגסי מייחס לוויטגנשטיין דבקות

¹⁰ בצדו אחר עקבות להתנגדותו של ויטגנשטיין למטה-שפה, אגסי תולה בוויטגנשטיין את האבחנה הטריטוריאליט' ש"לא ניתן לברוח מהשפה כשלומדים את השפה" – כך הוא מפרש את ביקורתו על איתור הצורה הכללית של המשפט. על ה'אבחנה' הזאת אגסי קובע לאלתר שהיא מבולבלת או כוזבת-באופן-טריטוריאלי, משום שאף-על-פי שלא ניתן (כמובן) לדבר על שפה שלא בדיבור, ניתן גם ניתן לדבר עליה בשפה אחרת. התעקשותו של ויטגנשטיין לפסול את הפילוסופיה/מטפיסיקה – קרי, התנגדותו להרשות לה מעמד בתור ובתוך מטה-שפה – היא לדעת אגסי גחמנית, ולאורך הספר הוא מציע על פרשנויות נלעגות מגוונות (168 הערה 7, 195, 251). בדבריי בהמשך הסעיף הנוכחי וביתר הרחבה בסעיף (ב) יתבהר שהן כולן עלילות שווא.

באידיאל של ביטוי סופי ושלם (שם), וסומך ידותיו על האמירה (§1), שנשנית בלשון דומה גם בסוף על הוודאות), ש"להסברים ישנו סוף". לגופו של עניין, אגסי דוחה (בצדק) את אידיאל הבהירות המוחלטת ואת ההתנגדות לעמימות ולערפול: מעבר לקשיים המושגיים שהאידיאל הזה מסובך בהם, האידיאל מתעלם מאיזורי המבוכה והאי־בהירות שמסעות אינטלקטואליים עוברים דרכם, לפעמים בהכרח, מפוריותן של תהיות ואולי אף של תעיות. התביעה לבהירות מוחלטת לא רק שאינה מעשית (20), היא גם לא דמוקרטית ומזיקה למחקר (6). אגסי גם קובל על הטשטוש שביקורת־המטפיסיקה מן הזן הזה לוקה בו, באי־הבחנתה בין המערפל, העמום, מה שאינו בהיר לחלוטין, מצד אחד, ובין החסר־מובן, מצד שני. אפילו היה המערפל חסר־חשיבות וחסר־עניין – מה שהוא כאמור הפך האמת (זו הנקודה הקודמת) – ביומרתה לחשוף אותו כחסר־מובן, הביקורת מוסיפה חטא על פשע, וללא כל יסוד. אגסי אומר (28–29, 199): הביטוי היומיומי 'חסר מובן' משמש לפעמים במשמעות של 'חסר־חשיבות' או 'חסר־רלוונטיות', אבל ברור ש'חוסר המובן' שעליו חקירות מלין משמש במשמעות טכנית ומוגדרת הרבה יותר – לאמור, חסר ערך־אמת, חסר תוכן־אמפירי = תוכן; הביקורת הזו מבבלבלת אפוא בין שני המושגים האלה של 'חסר־מובן'.

האסמכתאות שאגסי מביא לתביעה לבהירות ולשלמות מוציאות כולן את הדברים מהקשרם ומסלפות את משמעותם, ומקצתן אף קוראות לתוך הנאמר ממש את ההפך מכוונתו של ויטגנשטיין. לא זו בלבד שחקירות אינו מרים בשום מקום את דגל הבהירות המוחלטת/גמורה – על משמעות הדברים שאגסי מצטט אעמוד בהמשך – אידיאל הבהירות המוחלטת/גמורה היא מטרה לחיזיו של חקירות, כְּמַה שניצב בצידו האחר של המתרגם אל מול אידיאל ההשקפה־מעל על שימוש המילים במשחק הלשון (האידיאל של החקירה הפילוסופית הראויה, הצד שבו ויטגנשטיין מתייצב). חשיפת הקריטריונים לשימוש במילים היא אכן (כהבנת אגסי) היבט חשוב ואף מרכזי בגיבוש ההשקפה־מעל על שימוש המילים במשחק־הלשון, אבל בצירוף האבחנה הזאת לקודמתה אנו למדים (עוד לפני שהבנו, להלן סעיף ב) שהחשיפה של הקריטריונים לא נועדה לשרת את אידיאל הבהירות המוחלטת (המגוּוּה). שאדרבה, ההפך הוא הנכון, נוכל ללמוד (אף בטרם הבנו) מאמירות מפורשות בדבר תעתועי השאיפה ל"דיוק מוחלט" (§91), לבהירות כעין "ברולח טהור" (§97, §107), ל"סדר מושלם" (§98), להיעדר רכב (§100) – כל אלה ביטוייה של הרתיעה מעמימות ומערפול שוויטגנשטיין נעמד במפורש ובמודגש (§97, §98–101) לצידי! "אני מתעניין כעת באותו הדבר עצמו שדבק בו הרבב" (§100), הוא אומר, ומוסיף בפתוס לא אופייני, "בחזרה לקרקע המחוספסת!" (§107). בהישמט בסיס זה להתקפה של אגסי על ביקורת־המטפיסיקה של חקירות, נשמט גם הטעם לדון באמביוולנטיות־כביכול של שימושו במונח חוסר־מובן.

(4) אמירות שאינן מדעיות ואינן יומיומיות. ברור שגם האפיון הזה למטפיסיקה שואב את השראתו מהמורשת הפוזיטיביסטית, שאגסי קורא את הפילוסופיה של ויטגנשטיין

במשקפיה.¹¹ בפרשנות זו למטפיסיקה בחקירות, אגסי תולה ידותיו לא בעמדת חקירות כלפי המדע – מסיבות שיתבהרו להלן זו משימה בלתי־אפשרית גם בעיני אגסי – אלא בעמדתו כלפי השפה היומיומית, שנהנית בחקירות, לפי אגסי, מסמכות בלתי־מעוררת, ושמהווה, לדעתו, בשביל חקירות ערכאה ראשית שלפתחה מובאות שאלות של מובן. (כך אגסי מפרש את המשימה שחקירות נוטל על עצמו (§38, §116)) להחזיר את המילים למולדתן, לשימושן היומיומי. דיוקן המטפיסיקה שהאפיון הזה מעמיד מטושטש מעיקרו, והבוהן להצלחה בהימנעות ממשפטים מטפיסיים, שכרוך בו, סובל מעיקרו מפיצול־אישיות מתמיה, אך זה, כמובן, אינו מהווה בעיה, מנקודת־ראותו של אגסי, לייחוסו לוויטגנשטיין (כמושא לביקורתו).

אגסי מערער מכיוונים שונים על האמון של חקירות בשפה היומיומית. כאן מסתמן כבר המוטיב היותר עמוק בהתקפתו של אגסי על ויטגנשטיין, חשיפת רפיפותם ודלותם של אמצעי־הביקורת שבהם משתמשת ביקורת־המטפיסיקה של חקירות. הוא מזהה את 'השפה היומיומית' שחקירות תולה בה את יהו עם 'השכל הישר' (common sense) (6, 220, 248 ועוד הרבה) ועם 'אינטואיציות' (187) של 'השכל הישר', והוא רואה בהנחה שניתן לבסס עליהם אנטי־מטפיסיקה (זה מה שוויטגנשטיין עושה, לטעמו) אבסורד גמור: מי ערב לוויטגנשטיין שהשפה היומיומית נקייה ממטפיסיקה? מי ערב לו שהיא נקייה ממבוכות, מבלבולים, משיבושים, מדעות קדומות, ממאגיה, מאמונות תפלות ושאר מרעין בישין? (ברור לגמרי שהיא לא נקייה מכל אלה! 11, 116, 226) אבל הבעיה עמוקה הרבה יותר: וכי אפשר להניח שהתווית הזאת קולעת לתופעה אחת מוגדרת? וכי אפשר כלל להניח שיש דבר אחד כזה 'שכל ישר' – ולא, לחלופין, השכל הישר של הקהילה הפילוסופית הפרוכיאלית באוקסברידג' בשנות החמישים והאינטואיציות הלשוניות שלה, בהבחנה מהשכל הישר ומן האינטואיציות של קהילות או תרבויות אחרות מחוץ לאופקיה האתנוצנטריים (12, 231, 236)? השאלות רטוריות, והן חושפות לא רק את בסיסה הרעוע של הביקורת האנטי־מטפיסית של חקירות, אלא גם את רעיעותה של המתודולוגיה ושל הגישה הפילוסופית של חקירות בכלל, שהרי מה שעומד בשאלות על הפרק הוא עצם הגישה הפילוסופית של הספר. (ללא ספק יש בחקירות מעמד מיוחד במינו לשפה היומיומית, והספר נשען עליה הן בכשורתו הפוזיטיבית והן באזמל הביקורתי שהוא מפעיל על מושאי־ביקורתו). ואכן, התקפתו של אגסי על ביקורת־המטפיסיקה של חקירות מתרחבת לבאבנות נוקבות הרבה יותר בנוגע לערכו של המפעל הפילוסופי שלו בכללותו, שבנוי – כך מתברר כאן – על

¹¹ המורשת הפוזיטיביסטית אחראית מן הסתם גם לקביעתו החוזרת ונשנית של אגסי (55, 200, 262 ועוד) שתאיולוגיה היא מטפיסיקה (ב־200 הוא קובע שהיא פרדיגמה למטפיסיקה), קביעה שמעוררת אותו לתמוה (40) על אותם מחסירי ויטגנשטיין שראו עצמם כממשיכי דרכו בלי שיופרעו באמונתם הרתית. הוא מייחס לוויטגנשטיין (x) – כדבר המובן מאליו וללא צורך באסמכתאות – את הרעיון ש"לביטויים דתיים אין ערכי־אמת, כלומר הם חסרי־משמעות, כלומר הם פגומים". ראו גם הצהרותיו הנחרצות באותו עניין בעמ' 147.

הקרה (או על חול): בעוד במאמר היו לויטגנשטיין אמצעים לביקורת פילוסופית ודרך ברורה להוציאה אל הפועל, בחקירות ידיו ריקות (184, 187, 197 ועוד). במאמר הוא הציג שפה אידיאלית, בנה אותה בדקדוק ואגב כך כונן מקדש-מעט לוגי שמגדיר גבולות ברורים לשפה ולמובן ומאפשר זיהוי חד-משמעי ונשכני של חריגות מעבר לגבול המובן; בחקירות הוא נסוג מכל זה למדמנה חסרת-הצורה וחסרת-האופי של השפה היומיומית. מאמר נכשל אמנם בצרות-אופקים, והשפה והלוגיקה ששימשו כאזמל הביקורתי שלו היו סגפניים מדי, אבל לפחות ניתן להפיק ממנו לקח חשוב – את הלקח הזה עצמו; אבל צרות-האופקים האנטי-מטפיסטית של חקירות אינה נשענת על שום דבר ובתוהו יסודה, ועל כן אין לה כל ערך. חקירות משתית את ניסיונו לשרטט גבולות למובן על השפה היומיומית (ולחשוף חריגות מהם) – שפה שהיא משענת קנה רצוף למפעל כזה.¹² מעבר לכל החולאים שנמנו לעיל, אגסי גם מערער על הדוגמה של חקירות שלשפה היומיומית יש גבולות כלל, ומתריס כנגדה שהשפה הזאת מתפתחת, שהיא אינה סגורה ותחומה: "אנחנו יודעים יותר: אנחנו יודעים שגבולות השפה וגבולות המחשבה אינם קבועים. ויטגנשטיין אמר בטעות שכך הוא" (243).¹³ אגסי גם מתריס (207, 238) על נמהרותו של ויטגנשטיין בקביעת מסמרות לגבי השפה היומיומית בלי שיגבה אותן במחקר אמפירי. במקום אחר (206 הערה 3) הוא מאשים אותו בהאשמה ההפוכה, שהוא זונח את החקירה הפילוסופית לטובת חקירות במדעי-החברה. די לקבץ את שלל הקובלנות האלה יחדיו כדי להיווכח שאין להן דבר וחצי דבר עם חקירות. לאפיון המטפיסיקה שסביבן הן מתרקמות – אמירות שאינן מדעיות ואינן יומיומיות – אין כל זכר בספר.¹⁴ ככל הנוגע למדע, אגסי מציין (בצדק) שחקירות אינו נגוע בפתוס המדעני שדבק במאמר; זו לשון המעטה, משום שלא זו בלבד שחקירות אינו נגוע בפתוס הזה אלא שהוא מכוון את חיזיוו כלפיו, ומדענות היא בעיניו אחד הגילומים המרכזיים של המטפיסיקה שהוא מבקר (יחסה של מדענות למטפיסיקה

¹² 29: "ההמרה של יישומה המשוער של התיזה הוויטגנשטיינית בנוגע לשפה אידיאלית (במאמר) ביישומה לשפה הרגילה [בחקירות] הופכת את כל העסק למשמים [drearly]".

¹³ האסמכתא שאגסי מביא לדבריו מ-§426 ("אנו רואים לפנינו את דרך-המלך הישרה, אך כמוכן איננו יכולים להשתמש בה, כי היא חסומה לצמיחות") לא זו בלבד שאינה ראייה לדבריו, אלא שהיא מחמיצה את האירוניה באמור שם, שמכוונת ממש כנגד הלך המחשבה שאגסי מייחס לוויטגנשטיין שם. לקריאתו של אגסי אשוב עוד בהמשך.

¹⁴ ובאשר להיות התיאולוגיה פרדיגמה של מטפיסיקה (דברי אגסי לעיל, ראו הערה 11): ויטגנשטיין הפנה אמנם כבר בשנות ה-30 המאוחרות תשומת לב מיוחדת לאמונה דתית, אבל בניגוד גמור להנחתו התלושה של אגסי, אין בהרצאותיו על הדת (1938) כל רמז וזכר לביקורת: מילות האמונה (בהן אמונה, אלוהים, ועוד) משמשות במשחק-הלשון, קרי הן בעלות מובן; השאלה שמצפה למענה מתוך השקפה-מעל על שימושן היא מה משמעותן, ולא אם יש להן משמעות. חסידיו המאמינים של ויטגנשטיין אינם נזקקים אפוא לדרישת אגסי (201, 40) לבאר את הפרדוקס כיצד תיתכן אמונה דתית בלי אמונה באלוהים: לכל היותר הם נקראים, כחסידיו הגישה, לגבש השקפה-מעל על שימושם במילים ובכך להיעשות רפלקטיביים בנוגע לאמונתם הדתית.

יתבהר בסעיף הבא, עם התבהרות מובנה של מטפיסיקה ושל ביקורת-המטפיסיקה של חקירות). אין פירוש הדבר שחקירות נגוע בפתוס אנטי-מדעי (וגם אגסי אינו סבור כך); אבל השתמעות ברורה של המאבק במדענות היא שהשיח המדעי אינו נהנה בחקירות ממעמד מיוחד (§109): "אל להם לעיונינו להיות מדעיים", הוא אינו מתפקד בשום פנים כפרדיגמה למשחקי-לשון אחרים, ובפרט, משפטיו אינם פרדיגמה למשפטים בעלי מובן. ככל הנוגע לשפת יומיום ולמעמדה, אלה ודאי יסודות התורה הפילוסופית והגישה הפילוסופית של חקירות, וארחיב בהם בסעיף הבא. בנקודה זו רק אעיר, בכמעין הטרמה או איתות על הבאות (מה שאופייני לכל דבריי בסעיף זה), על תלישותן של נקודות-המגע שאגסי מדמה למצוא להשקפותיו בחקירות: שפת יומיום, הערכאה העליונה שלמשפטה נחוש חקירות להכפיף את שיחנו, אינה 'השכל הישר' וגם לא 'השקפותיו של האדם ברחוב' על עולם ומלואו. אלה אכן פתוחים לביקורת מכיוונים מגוונים – מדעיים, מוסריים, רוחניים ואחרים – ויטגנשטיין אינו מקדש אותם ולא את השפה היומיומית שבה הם מובעים. התזכורות שהפילוסוף הוויטגנשטייני אוסף (§127)¹⁵ אינן להשקפותינו ולסברותינו, אלא לאופני שימושנו במילים – לא לתכניה אלא לדרקוקה של השפה היומיומית; ואף-על-פי שהבחנה הזו אינה חותכת – "לא רק הסכמה בהגדרות נחוצה עבור תקשורת באמצעות השפה, אלא גם הסכמה בשיפוטים" (§242) – היא סובסטנטיבית דיה (§241): "מה שבני-אדם אומרים הוא נכון או לא נכון; והם מסכימים ביניהם בשפה. אין זו הסכמה בדעות, אלא בצורת חיים" כדי לפוגג את רעיון-השווא שהבחנה שמקנה לנו ההשקפה-מעל על שימושי המילים במשחקי-לשון שבויה בידי 'השכל הישר' של קהילת דוברים באוקסברידג'. בויקה לאותו עניין – עניינו של חקירות בדרקוק מילותינו (§90, §371) – איסוף תזכורות לדרקוק הזה אינו נעשה באיסוף ממצאים אמפיריים על נוהגם הלשוני של דוברים בשיטותיהם של מדעי-החברה, אלא ברפלקסיה עצמית על שיחנו הנורמטיבי, על שימושנו הנכון במילותינו בהקשר השמעתן היומיומית. הפילוסוף הוויטגנשטייני אינו אנתרופולוג של השפה אלא דובר-שפה, וכדברי קאוול (שאגסי (12-13) מזכיר בבוז), "דוברי שפה ילידים מצוידים בכל הידע האמפירי שהמחקר הפילוסופי האנליטי זקוק לו".¹⁶ ובאשר לדוגמה ברבר גבולותיה הקבועים של השפה היומיומית, שוויטגנשטיין ככיכול לוקה בה (ומבסס עליה את הפרויקט של התוויית הגבולות), דברי ויטגנשטיין מדברים בעד עצמם: "והגיוון הזה איננו דבר קבוע, הניתן פעם אחת ולתמיד; אלא מינים חדשים של שפה, משחקי-לשון חדשים, נוצרים" (§23). לא זו בלבד שאין דוגמה כזו בחקירות; הפכה – אי-קביעותה של השפה, בטלותו של הניסיון לשרטט לה גבולות – הוא מלב הבשורה.

¹⁵ בתרגום מרגלית, זכרונות. במקור Erinnerungen, בתרגום אנסקומב לאנגלית Reminders. לטעמי, הצורה האקטיבית 'תזכורת' עדיפה בהקשר הסעיף מהצורה 'זיכרון'.

¹⁶ קאוול (1962). הרעיון המרכזי מפותח בספריו (קאוול 1969 ו-1979), ורמוז בכותרתו של 1969: *Must We Mean What We Say?*

(5) מה שחורג מן הכללים. הייתי מהסס למנות את המאפיין הזה ברשימת המאפיינים שאגסי מציע למטפיסיקה (בגישושו אחר דיוקנה של המטרה לחיצייה של ביקורת-המטפיסיקה של חקירות), משום שהקשר הדברים שבו אגסי מציע אותו נשמע אירוני ואף פרודי: "ציית לכללים ותינצל ממטפיסיקה" (193). אבל מדברים אחרים שאגסי אומר בעניינן של מטפיסיקה ושל ביקורת-המטפיסיקה נשמע שהוא סבור ברצינות שמאפיין זה מתפקד בביקורת-המטפיסיקה של חקירות (שממנה, יש לזכור, אגסי מסתייג). הביקורת נערכת, לדעת אגסי, על יסוד כללי התחביר והסמנטיקה של השפה היומיומית, שמהם נגזרים גבולות השפה והמוכן; המטפיסיקה שכלפיה הביקורת מכוונת חוטאת בחריגה מן הגבולות האלה (ואם כן, מן הכללים האלה), והעצה לציית לכללים ולהינצל אינה אירונית או פרודית, לדעתו, אלא מייצגת את עמדת ויטגנשטיין לאמתה. אגסי מתרעם על תפיסה זו משום שהיא אינה מביאה בחשבון שמוכנה של אמירה בשפה הטבעית תלוי בהקשר אמירתה, ולא רק בהיבטים הלוגיים-הפורמליים של מרכיביה ושל אופן הרכבתם. "אין כל דרך פורמלית להתוות [את הכללים? את משפטי המטפיסיקה?] באופן חד: זה תלוי-הקשר. דבר זה הופך את האנטי-מטפיסיקה של ויטגנשטיין לחדה מדי בשביל השכל הישר לברו. אלה שעמלים בשדה-הניתוח של השפה הטבעית בסגנון ויטגנשטיין, אינם יכולים אפוא להשתחרר מוויטגנשטיין הצעיר" (23). במילים אחרות, ביקורת-המטפיסיקה של חקירות, המנסה להישען על השפה הטבעית, אינה מסוגלת לבצע את מה שהיא מקבלת על עצמה – להתוות את גבולותיהם של השפה והמוכן (וממילא את החריגה מהם) – משום שבהיות המוכן של משפטיה תלוי-הקשר, אי-אפשר להגדירו באופן פורמלי, על יסוד כללים פורמליים. אבל פירוש הדבר הוא, לפי אגסי, שבמסגרת השפה הטבעית שחקירות מגביל את עצמו אליה, הביקורת בהכרח כושלת. הפרויקט של חקירות – התוויית הגבולות על יסוד כללים פורמליים – נשען שלא בטובתו על מנגנון הביקורת של מאמר.

מאחר שטענת אגסי – שמכוונת כלפי חקירות, שכביכול עיוור מלראותה – בדבר היות מוכנו של המבע הלשוני תלוי בהקשר השמעתו היא לבי-ליבה של בשורת הספר (כפי שיבואר להלן), אין צורך להאריך בדברים בנוגע לתלישותה, כטענה נגד חקירות. את לקחי סעיף זה אסכם בתוכנה כוללת אחת על מערכתו האנטי-אנטי-מטפיסית של אגסי, וב(ניצני) תוכנה שנייה על ה'ממשק' בינה לבין חקירות. מערכתו של אגסי, ותפיסת המטפיסיקה שרכוכה בה, שואבת את השראתה מתפיסת המטפיסיקה של הפוזיטיביסטים וממערכתם האנטי-מטפיסית (שכמוהם הוא רואה במאמר את הביטוי המובהק שלה, ואת עקבותיה הרבים הוא מדמה למצוא בחקירות); אגסי חושף את מגרעותיה של תפיסת-המטפיסיקה הזאת לגופה – הדיוקן שהיא מציירת למטפיסיקה מטושטש וגבולותיו אינם ברורים – והוא גם חושף את רפיפותן של הביקורות עליה. (מטבע הדברים – מטבעה המטושטש של המטפיסיקה שהביקורות מפנות את חיצייה

אליה – הביקורות לוקות מלבד בחולאיהן האחרים גם בטשטוש.¹⁷ עד כאן בנוגע למערכתו האנטי-אנטי-מטפיסית של אגסי, ומכאן בנוגע ל'ממשק': העוגנים שאגסי מוצא בחקירות לתפיסת המטפיסיקה שהוא מייחס לו מדומים, והסתמכותו עליהם מעידה (א) שאגסי אינו מזהה את המטרה לחיצי של ויטגנשטיין, קרי את המטפיסיקה שעומדת לביקורת, ו-(ב) שהוא אינו מזהה את החיצים, קרי את האסטרטגיה הפילוסופית של הביקורת, וזה אומר, את עצם המהפכה הפילוסופית שחקירות מחולל. כובד המשקל בשני המוקדים – גם בהבנת המטפיסיקה וגם בהבנת האזמל הביקורתי – מונח על הבנת העיקרון של משמעות כשימוש ושל המושגים הנלווים משחק-הלשון היומיומי והחזרת המילים משימושן המטפיסי לקרקע מולדתן במשחק-הלשון היומיומי.

ב. מטפיסיקה בחקירות, גרסת ויטגנשטיין

אגסי קובל על כך שחקירות מרבה בדוגמאות בטיפולו באמירות מטפיסיות אך מקמץ בטיעונים ובהסברים (21, 184). כפי שיתברר מייד, לקובלנה אין יסוד; אבל הבה נטה און לדוגמאות. דוגמאות לטענות מטפיסיות/פילוסופיות (הערתי שפילוסופיה היא המונח המועדף על ויטגנשטיין) הן, למשל, "אני כאן" (§514), "השושנה אדומה גם בחושך" (§514), "ואף על פי כן למישהו אחר לא יוכל להיות הכאב הזה!" (§253), "חרשים-אלמים אלה למדו רק שפת סימנים, אבל כל אחד מהם מדבר לעצמו בקרב בשפה קולית" (§348). עיון שטחי בדוגמאות מחזק את טענתי בסעיף הקודם שאין יסוד להמשגותיו של אגסי – אלה אינן טענות מכלילות או סינופטיות או מעורפלות – אבל ההמשגה קיימת גם קיימת בחקירות, ואף שפענוחה אינו טריוויאלי (כמו שמוכיח ספרו של אגסי), היא כלל אינה קשה לאיתור. את ניסוחה גם אגסי מכיר (194):

§116: כאשר הפילוסופים משתמשים במילה – "דיעה", "הוויה", "עצם", "אני", "משפט", "שם" – ומנסים לתפוס את מהות הדבר, אנו חייבים תמיד לשאול את עצמנו: האם אי-פעם השתמשו כך במילה זו בפועל בלשון, שהיא-היא מולדתה? – אנו מחזירים את המילים משימושן המטפיסי אל שימושן היומיומי.

אמת-המידה המכרעת שמוצעת כאן לשימוש מטפיסי במילים (ובעקיפין למטפיסיקה ולמטפיסיקאי) היא שימוש שתלוש משימושן היומיומי. לשון §514, בהרחבה, היא: "פילוסוף אומר שהוא מבין את המשפט אני כאן, מתכוון בו למשהו, חושב על משהו, – אפילו כאשר הוא בכלל לא מהרהר בשאלה איך, באיזו הזדמנות, משתמשים במשפט זה. ואם אני אומר השושנה אדומה גם בחושך, אזי אתה ממש רואה לנגדך את האדום

¹⁷ כזכור, אגסי אינו מוצא בחקירות אפיון ברור למטפיסיקה מושא-ביקורתו, ואף-על-פי שכמו שראינו הוא מגשש בחקירות אחר מאפייניה ומעלה בחכתו כמה וכמה מאפיינים, מלבד חולשתם של הטיעונים האנטי-מטפיסיים שהוא מדמה למצוא כנגדם בחקירות, הוא טופל על הספר גם את חוסר הבהירות שאופף את יעד הביקורת שלו; ראו למשל דבריו בעמ' x, ובמשתמע בעמ' 6-7, 12, 208-209 ובמקומות נוספים.

הזה בחושך". זהו מופעו השני והאחרון של המונח 'מטפיסי' בחקירות. הראשון הוא ב-58§, והדוגמה שם היא "המילים 'אדום קיים' אינן מניבות משמעות". גם היא, בעליל, אינה עונה לדימויו של אגסי לאמירה מטפיסית; היא מזכירה באופן חשוד (מנקודת-ראותו של אגסי) את האמירות האנטי-מטפיסיות של הפוזיטיביסטים ושל מאמר. אמרתי בסוף הסעיף הקודם שהיות המובן של המבע הלשוני תלוי בהקשר השמעתו – זוהי גרסה רדיקלית של עקרון-ההקשר הפרגיאני – הוא לבי-ליבה של בשורת חקירות (בלשונו: "המשמעות של מילה היא השימוש בה בלשון" §43).¹⁸ אציג אפוא בזיקה לבניין-אב זה את שני מוקדי ההבהרה המתבקשים במענה לביקורתו של אגסי על חקירות – דיוקנה של המטפיסיקה/פילוסופיה שעומדת לביקורת בחקירות (סעיף ב1), ודרך (או אסטרטגיית) הביקורת (סעיף ב2). ההפרדה בין שני המוקדים בדיוני נועדה רק להקל על ההצגה, ולא תוכל להיות חדה, שכן הם שלובים זה בזה.

1: ממשמעות לשימוש: מן המופשט לקונקרטי, ממעוף הציפור לעובי הקורה

ממשמעות לשימוש: ממשמעות לשונית אינה תכונה של ביטויים לשוניים מופשטים-משימוש, והיא אינה נקשרת למילה כשלעצמה, במופשט משימושה וקודם לשימושה; המעבר ממשמעות לשימוש מעתיק את המשקל ממשמעות-המילים-בהפשטה-משימוש-הקונקרטי אל השימוש הקונקרטי במילים. לביטויים לשוניים יש משמעות רק בשימושם, ומשמעותם היא השימוש שנעשה בהם; הם מקבלים את משמעותם מתוך מה שנאמר או מבוטא בהם בשימוש זה או אחר, ומשמעותם היא מה שנאמר או מבוטא בהם באותה הזדמנות (ובאותו השימוש). יכולת לשונית היא יכולתו של דובר לבטא דבר-מה במילים בהקשר כלשהו, ויכולתו של שומע להבין את מה שנאמר או מבוטא במילים בהקשר כלשהו. המעבר ממשמעות לשימוש אינו מחייב הכחשה של תועלתם של מילונים וכפירה בתועלתן ומהימנותן של ההגדרות המופשטות-משימוש שהם מציעים למילים; מה שהמילונים וספרי-היעץ מציעים הן מעין סכמות ריקות, שעומדות הכן לשירותם של דוברי השפה, שבשימושים בהן בפועל בהזדמנות קונקרטית הם ממלאים אותן בתוכן. כאשר מפשיטים מילים מהקשר שימוש – למשל, כשמעיינים במילים "השושנה אדומה גם בחושך" 'כשלעצמן' – התוצאה אמנם אינה אוסף צלילים סתמי כמו ב**פופו**, משום שהמילים האלה מוכרות לנו; אבל הציורוף 'כשלעצמו' אינו אומר דבר (אמיתי או שקרי), והוא במובן זה – המובן הקובע – חסר-משמעות. (היותן של המילים מוכרות גם כאשר הן נתלשו ממולדתן (בהד ל-116§) ממלאת תפקיד ביצירת האשליה המטפיסית.)

¹⁸ על העתקת המשקל ממשמעות לשימוש הוא אומר ב-108§ שהיא הצייר שסביבו הוא רוצה לטובב את כל עינו. התפיסה שכנגדה הוא יוצא באה לביטוי במטפורת המשמעות כ"הילת-אד האופפת את המילה, ואשר המילה נוטלת עמה אל כל מיני שימושה" (§117).

אם מה שמקנה למילים את משמעותן הוא השימוש בהן לאמירת דבר־מה, הבהרה של המשמעות אינה היחלצות ממישור השימוש שבו אומרים דבר־מה לספרה גבוהה יותר (אפלטונית־טרנסצנדנטית, או קאנטיאנית־טרנסצנדנטלית־אפריורית), ספֶרה שבה ניתן לשרטט את גבולות השפה והמוכּוּן או את גבולות האפשרי. האמירה וביאור משמעותה נמצאים באותו מישור, הם שני צדדים של אותה המטבע – זה עוקצו של טיעון הכללים (ולא, כמו שסבור אגסי, 166, 193, 222 ובמקומות רבים נוספים, העלאה באוב של 'הבעיה הישנה של אינדוקציה'). האמירה נאמרת תמיד מתוך מעורבות בעולם והתמקמות מסוימת בתוכו ונכחו, וכמוה גם ההבהרה של מה שנאמר ושל משמעות המילים. אין פירוש הדבר שעצם ההבחנה בין שימוש במילים כדי לומר דבר־מה לבין הבהרת משמעות המילים נמחקת (§242): "זה נראה כמבטל את הלוגיקה, אבל אין זה מבטלה" או שאין מקום לפרויקט מיוחד של הבהרה של משמעות מילותינו ואמירותינו – אדרבה, זהו בדיוק הפרויקט שוויטגנשטיין מגדיר לפילוסופיה (הראויה; המונח משמש בספר גם במוכּוּן חיובי). אבל מכיוון שמשמעות המילים היא שימוש, הפרויקט הזה צנוע;¹⁹ הבהרת המשמעות היא הבהרת אופן השימוש במילים, וממש כמו המשמעות – מושאה של ההבהרה – גם ההבהרה אינה מקדימה או מטרימה או מבססת את אופן השימוש במילים ואינה מבטאת איזוהו כושר פלאי להתביית על משמעויות טרנסצנדנטיות או טרנסצנדנטליות־אפריוריות שמדריכות את השימוש במילים. הבהרת המשמעות היא הצדודית האחרת של השימוש־המעורב־הממוקם־בעולם במילים. השימוש במילים אינו כפוף למשמעות קודמת – הרי הוא־הוא המשמעות – וגם הבהרתו אינה מטרימה, כופתת או מאלצת שימוש עתידי בהן. ההבהרה אינה נחלצת מהעמדה הראשונית של השימוש במילים – עמדת המעורבות הממוקמת בעולם ואל־נכחו. בהר ניסוחי כמה פסקאות לאחור ובזיקה ברורה להגדרת מטפיסיקה, ההבהרה אינה ניתנת ממעוף הציפור אלא מעובי קורתו של משחק־הלשון. בפרט – ובזאת אני משלים את השרטוט המקדים של דיוקנה של המטפיסיקה שעומדת לביקורת בחקירות – הבהרה של משמעות אינה יכולה לאתר נקודות כניסה לתוך השפה, נקודות עיגון של השפה בעולם. השימוש במילים לאמירת דבר־מה כבר מעורב בעולם (ובשימוש במילים אחרות), והוא הרי הראשוני; הבהרת השימוש היא גלגול נוסף של השימוש, ובמטפורה קרובה, היא אינה היחלצות מגלגל השימוש אלא סיבוב נוסף שלו. היומרה לאתר נקודות כניסה ל'מעגל השפה', עוגנים שמעגלים את 'מעגל השפה' ב'עולם החוץ־לשוני' – יומרה שבאה לביטוי בתמונה האוגוסטינית שמתוארת בסעיפים הראשונים של חקירות – קשורה בטבורה לדימויה העצמי כנחלצת מ'המעגל הלשוני', כמי שמסתכלת עליו מבחוץ, או במבט מן הצד, ושוקלת את יחסיו של ה'מעגל' עם

¹⁹ בפרשו (למשל 22, 194, 195) את המושג הזה, ואת התנגדותו של ויטגנשטיין למטפיסיקה כבלתי־צנועה, פירוש מוסרי, אגסי מחמיץ גם את מובנה של תביעת הצניעות של ויטגנשטיין. ראו מקדואל (1987).

ה'עולם-שמחוצה-לו'²⁰ אם, כבשורת המעבר ממשמעות לשימוש, המעורבות הלשונית עם העולם היא ראשונית, והבהרת המשמעות טפילית עליה (ובעצם היא בשר מבשרה ואופן מאופניה), הדימוי הזה כוזב: בהבהרת המשמעות איננו נחלצים מנקודת-הראות המושגית-לשונית שלנו על העולם ואיננו משתחררים מן המגבלות שכרוכות בהיותנו ממוקמים בתוכו ואל-נכחו; איננו נחלצים מאופק הראייה המוגבל שנקודת-ראותנו הסופית והממוקמת מאפשרת לנו על העולם – איננו נחלצים ממעורבותנו הלשונית עימו – ואיננו מתנשאים אל איזושהי ספּרה עילאית שמחוץ לכל זה.

האמירות המטפיסיות שמהוות מטרה לחיציו של חקירות – פילוסופיה, בשימוש המגננה של הספר במונה – אינן אפוא הכללות בתור שכאלה, או אמירות מעורפלות בתור שכאלה, או הבהרת-מהויות בתור שכזו, או תיאורים במטה-שפה בתור שכאלה, אלא 'אמירות' שמתיימרות להיאמר מ'נקודת-ראות' שמחוץ למשחק-הלשון המערב-עולם;²¹ הרבה פעמים (וברבות מן הדוגמאות) הן מתיימרות לבאר ולהבהיר את משחק-הלשון – את אפשרותו, את תנאיו, את הצלחותיו, כשלונותיו וגבולותיו; הבריה-התיכון שמחזיק את כולן והמאפיין שבעטיו הן כלולות בתווית מטפיסיקה הוא היותן מוצעות במבט-מן-הצד על משחק-הלשון, מבט שמקיף-כביכול את מעגלו וממקם אותו נוכח ריאליה שמחוצה לו, הגלויה לעינו של הפילוסוף-המטפיסיקאי. זו המטרה לחיציו האנטי-מטפיסיים של ויטגנשטיין, 'אמירות' כאלה הוא עמל לחשוף כריקות מתוכן וכחסרות-משמעות,²² ו'הבהרות' כאלה הוא מציע להמיר בהבהרות

²⁰ על מבט מן הצד (from sideways on) ראו מקדואל (1994), עמ' 34. דוגמאות מובהקות למבט כזה הן למשל הניסיון להציע הגדרה למילה 'אדום' בהצבעה על זה כ, פיסת עולם שניתנת כביכול לזיהוי טרום-מילולי וקדם-מושגי, הגדרה שבכוחה להשכיל גם שומע שאינו מיומן מלכתחילה בשימוש המילה הזאת (או מילה שוות-משמעות) במשחק-הלשון ולהביא אותו בסדרו של המשחק; או הניסיון לבאר את הכלל לשימוש בסימן '4' באופן כזה שהביאור ינעל את כל השערים שניתן לדמיין באופן ספקולטיבי לפירוש הסימן ומילות ההסבר גם יחד. היומרה המטפיסית נקשרת בהבנה (וליתר דיוק, בחוסר ההבנה) הפילוסופית של הגדרה מצביעה ושל ביאור כללים: הגדרה מצביעה של 'אדום' וביאור כללים לשימוש בסימנים (ובעצם אלה שניים שהם אחד, שהרי משמעותה של מילה היא אופן השימוש הנורמטיבי במילה) אינם חוטאים מיניה-יוביה היומרה המטפיסית. הביאורים ניתנים מעובי-הקורה של הנוהג של השימוש במילה, הם מבטאים את יכולתו של המבאר לנהוג בה כנוהג, וטפיליים עליו. הם מאירים את עיניו של מי שכבר רכש את המושג הזה, אם כי לא את המילה, בשפה אחרת.

²¹ גרסאות מסוימות של היומרה הזאת מבליטות בנקודה זו את אופיין המיוחד של האמירות המטפיסיות – בהיותן מחוץ למשחק-הלשון, שימושן בלשון אינו דקדוקי, אין להן מובן במובן הרגיל של המונח מובן, הן מצביעות על הבלתי-ניתן-לכיתוי-מילולי, אי-מובנן הוא עמוק, חשוב, מהותי; גרסאות אחרות של היומרה המטפיסית אינן רואות באמירות המטפיסיות חריגה מגבולות השפה, אלא רק ממשחק-הלשון-המערב-עולם, ועל כן אינן מתחבטות בפרדוקס של לדבר ולא בדבור. כך או כך, ביקורת המטפיסיקה של חקירות חושפת את 'אמירותיהן' כחסרות-מובן במובן היחיד של המונח מובן, שמעמיד אותן בשורה אחת עם בובובו.

²² מהקשר הדין הביקורתי בחקירות (§114) "בצורה הכללית של המשפט" עולה בבירור, שהתנגדותו ל'גילוי' (במאמר) ש"היא: העניין הוא כזה-יכזה" אינה מכוונת כלפי עצם הניסיון לגבש מבט כולל או

שיש בהן ממש, בהשקפה מעל על משחק הלשון שהתפכחה מן האשליה המטפיסית – וניתנת בעצמה מאופקי משחק הלשון.

מכלל הדברים האלה ברור עוד, שביקורת המטפיסיקה של ויטגנשטיין מרחיקת-לכת בהרבה מביקורת המטפיסיקה שאגסי מייחס לו, על-פי מושגו המטושטש של הביקורת ושל המטפיסיקה מושאה. בכמה מקומות לאורך ספרו, אגסי מתריע על רושם מוטעה של המסורת הפרשנית, כאילו הייתה ביקורת המטפיסיקה של ויטגנשטיין מכוונת לא רק כלפי ביטוייה הלשוניים של החשיבה המטפיסית אלא גם כלפי עצם רעיונותיה וממצאיה ועצם יומרתה להיות חשיבה. אגסי מדגיש שלא כך, הביקורת מוגבלת לשפה המטפיסית ותו לא (6, 22, 198 ועוד). אבל הטעות כולה במגרשו של אגסי. אף שניתן אולי לייחס לביקורת המטפיסיקה של מאמר הבחנה מעין זו – היא כרוכה ברעיון של ביטוי לשוני חסר-שחר שרומז בכל זאת לדבר-מה משמעותי, חשוב, וקיומו של חוסר-שחר מעין זה במאמר שנוי במחלוקת²³ – אין לה כל יסוד וכל זכר בחקירות.²⁴ חקירות בא ללמד ש'אמירות' מטפיסיות שמתיימרות לומר משהו הן חסרות-שחר במובן החמור, אינן אומרות דבר, והן 'אמירות' רק במירכאות. המובן החמור של חוסר-שחר הוא המובן היחיד שיש לביטוי הזה בחקירות.

המעבר ממשמעות לשימוש אינו רק מעמיד דיוקן ברור למטפיסיקה שחקירות מפנה אליה את חיצו הביקורת, אלא גם משליך על ניסיונות חלופיים להגדיר מהי מטפיסיקה. הניסיון לאפייין מטפיסיקה על יסוד קריטריוניים אפריוריים למשמעות (לדוגמה, עקרון האימות) או על יסוד היבטים צורניים של משפטיה²⁵ לא יצליח: שום קנה-מידה מופשט לא יסכון להגדרתן של אמירות כ'אמירות' מטפיסיות, משום ששחר

כלפי עצם ההכללה (לגופו של דבר, ההכללה אמנם אינה נכונה; אבל לא זו הקובלנה שלו כלפיה), אלא כלפי הימורה שמגולמלת בה לתאר את "טבעו של הדבר" מנקודת-ראות שאינה 'רק' זו של צורת תיאורנו אותו, מה שכינתי 'נקודת-ראות מן הצד' על משחק הלשון. השוו להתנגדותו ב-22 § להבחנה של פרגה בין ההנחה ש"היא-היא זו הנאמרת" ('התוכן'), לבין מעשה האמירה ('הכוח'), שמאשר או מחייב את ההנחה; גם הבחנה הזאת ניכרת השאיפה להציג את השיפוט כמפעלו של טובייקט 'טרנסצנדנטלי', הסוקר מן הצד את אפשרויותיו ומחליט להיכנס לזירה ולהתחייב; וגם כאן, הביקורת חושפת שאין ממש באשליית העמידה מן הצד.

²³ דיאמונד (1981), קונאנט (2000), ורבים אחרים (מן "הוויטגנשטיינים החדשים"). אגסי אמנם מזכיר בחטף את המחלוקת הזאת (35 הערה 19), אבל היא אינה טובעת חותם מתמשך בתודעתו.

²⁴ הערתי למעלה (הערה 13) שאגסי מחמיץ לחלוטין את נימתו האירונית של הנאמר ב-426 §, כשהוא מנסה למצוא בו סמך לטענתו שוויטגנשטיין ראה את השפה כחסומה בגבולות קבועים ונתונים. על בסיס אותה החמצה הוא מוצא באותו הסעיף סמך לטענתו הנוכחית. את "דרך-המלך הישרה" – הדרך שמוליכה אל מעבר לגבולות השפה הנצחיים, שלפי קריאתו של אגסי ויטגנשטיין אומר עליה בתום לב שהיא "חסומה לצמיתות" בפנינו – "אנו רואים"; משמע, החסימה נוגעת לאמירה (saying) ולא לראייה ולהצבעה (showing).

²⁵ דוגמה מובהקת לכך אפשר למצוא בביקורתו של קרנפ (1932) על היידגר, כמובע בכותרת מאמרו "סילוק המטפיזיקה על ידי ניתוח לוגי של השפה".

והוסר־שחר אינם תכונות של ביטויים לשוניים שנידונים 'כשלעצמם', בהפשטה משימושם, אלא של ביטויים בשימושם ובהקשר השמעתם.

מאותו טעם לא ניתן לאפיין מטפיסיקה גם על יסוד המשפטים שבהם היא משתמשת, 'כשלעצמם'. (הרי זה משתמע מאמירתו של ויטגנשטיין שהפילוסוף (הוויטגנשטייני) מחזיר את המילים משימושן המטפיסי אל שימושן היום־יומי, §116). ההבנה שאמירה היא מטפיסית נשענת על הבנתה בהקשר שימושה בפי המטפיסיקאי. הקשבה כזאת מעלה שהוא משתמש בהם (אמנם משתמש!)²⁶ בהפשטה מהקשר שימושם היומיומי, ובשימוש זה הוא מנתק אותם מקרקע מובנם. להבהרת נקודה זו ניטול את הדוגמה ששימשה אותנו למעלה כפרדיגמה לאמירה מטפיסית, "אני כאן". ההפשטה מהקשר שימושם היומיומי של הביטוי אינה מקרית, אלא היא מלב עניינו של הפילוסוף במשפט הזה (חשבו על מעמדו של המשפט "אני חושב" אצל דקארט).²⁷ עניינו של הפילוסוף במשפט יפוג, אם נתעקש למקמו־להבינו בהקשר השמעתו היומיומי – למשל, הוא השמיע אותו במענה לשאלה "מי בבית?" שנשאלה על ידי אדם שנכנס זה עתה הביתה ואינו רואה אותו.

ברוגמה הזאת מגולמת גם התשובה לשאלה הרטרורית שאגסי (199) מפנה כלפי חקירות, איך אנו יודעים לזהות אמירה מטפיסית בלי להבין אותה (מכוחה של השאלה הזאת אגסי מצביע על סתירה פנימית בקביעה שהאמירה המטפיסית חסרת־מובן). התשובה ברורה ופשוטה: איננו מבינים את ה'אמירה' "אני כאן", כשימושה בפי הפילוסוף, כי אין מה להבין; אנו מבינים אותו ואת מה שהוא מנסה לעשות, את ההכשלות העצמיות ואת הסתירות הפנימיות שבהן הוא שרוי.

מדברים אלה נובע שאין תוחלת לניסיון להתוות את גבולות השפה או את גבולות המובן אפרירי, ואין תוחלת גם לפרויקט הפוזיטיביסטי של "סילוק המטפיזיקה על ידי ניתוח לוגי של השפה", כדברי קרנפ. עצם הפרויקט הפוזיטיביסטי של התוויית גבולות המובן נחשף לאור המהפכה כפרויקט מטפיסי (במובן השלילי שיש למושג הזה בחקירות). אגסי מצביע (185) על מתח שקיים בין ביקורת־המטפיסיקה של חקירות – כפי שהוא תופס אותה – לבין היבטים 'ליברליים' שהוא מאתר בספר, נימות שעשויות (ואמורות היו) לפרנס סובלנות כלפי אמירות מטפיסיות. ואולם המתח אינו בחקירות אלא בינו לבין הדימוי שאגסי טופל עליו, והמפתח להבנתו הוא (שוב) עיקר הבשורה, והוא צידה השני של אותה המטבע – מטבע הכפירה בשרטוט אפרירי

²⁶ כאן תשובה לשאלת אגסי (185), ש"אנו יכולים לתאר מה שעושים תיאולוגים ומטפיסיקאים כמשחק לשון". ראו גם הערה 11 שם, 201, 227 ועוד הרבה.

²⁷ הוא היסוד לבניין המדע, נקודת־הראשית שאינה זקוקה בעצמה לשום 'סביבה' או 'משען'. במילים אחרות, יש למילה הזו מובן בפיו (והוא יודע על מה הוא מדבר כשהוא משתמש בה) גם כשהוא מאיין במהלכו הספקני עולם ומלואו, ובלשונו של ויטגנשטיין, גם כאשר הוא תולש את המילים מקרקע מולדתן במשחק הלשון היומיומי.

של גבולות המובן. האזמל הפוזיטיביסטי החד שעל חסרונו אגסי קובל סימפטומטי לַמטפיסיקה הסמויה בביקורת-המטפיסיקה הפוזיטיביסטית, והקהייתו היא ממטרותיה המרכזיות של ביקורת-המטפיסיקה של חקירות! דפוס חוזר ונשנה בהתקפותיו של אגסי על ויטגנשטיין: החמצה של עיקר חידושו של חקירות מביאה לכך שהספר מואשם בהתעלמות מרעיונות מרכזיים שלו עצמו.

האי-אפשרות להתוויית גבולות המובן על סמך מאפיינים מופשטים של השפה – שמשמעה בין השאר הקהיית האזמל הפוזיטיביסטי – משליכה באופן ישיר על מעמדה של הלוגיקה. אגסי מאשים את ויטגנשטיין שוב ושוב בטשטוש ההבחנה בין הלוגיקה של השפה לבין התוכן שמובע במשפטיה (טשטוש שמוכָּנה, ואת זאת אגסי מזהה בצדק, בבכורה שיש בחקירות למושג דקדוק על פני לוגיקה; ראו 23, 230, 240), אבל הוא אינו עומד על משמעותו המהותית של הטשטוש. כאמור, מה שאגסי רואה כטשטוש, וכאיבוד לדעת של האמצעים לביקורת-המטפיסיקה (הוא מוסיף לייחס לוויטגנשטיין תפיסה זו של האמצעים! 19, 22), הוא מלב הבשורה; הקהיית האזמל הפוזיטיביסטי משתלשלת מביקורת-המטפיסיקה (בהיותו בעצמו מטפיסי), שהאזמל שלה חד דיו למטרותיה. וכדברי §242 שכבר הבאתי למעלה: "זה נראה מכבטל את הלוגיקה, אבל אין זה מבטלה".

המגוון של שימושים במילים ושל משחקי-לשון: מטעמים ברורים, הארכת בהקשר דגן – ביקורתו של אגסי על ביקורת-המטפיסיקה של חקירות – בתיאור היריב המטפיסי שכלפיו מכוון ויטגנשטיין את חיצו. אבל בהערכת חקירות ומורשתו של ויטגנשטיין (עניינו הרחב של אגסי בספרו) חשוב לעמוד על כך, שעוקצה של המהפכה ושל הגישה אינו מכוון רק כנגד המטפיסיקה במובן הצר שהגדרתי, אלא גם כנגד גרסאות מתונות יותר של חריגה ממשחק-הלשון – שלמעשה מבטאות גם הן, בצורה סמויה, את הרהף המטפיסי הפרדיגמטי (במוכנה הצר של המילה). "המהות באה לידי ביטוי בדקדוק" (§371),²⁸ כלומר בשימוש המילה הרלוונטית במשחק-הלשון, ולעיתים קרובות, החתירה להסבר של תופעה באה לביטוי בניסיון להאיר אותה מנקודת-ראות חיצונית למשחק-הלשון שבו המילה מתפקדת (דוגמאות להלן). חקירות עוין הסברים כאלה (§654) גם אם אין הם מתימרים להיות משום מקום (ואם כן אינם מטפיסיים במובן הצר): ההקשבה הוויטגנשטיינית למשחק-הלשון מאירה את רבגוניותם של משחקי-הלשון, ופועלת להפיכת חוסר-השחר הסמוי בהסברים מסוג זה לחוסר-שחר גלוי. אגסי (190-191) מבטל את חשיבותה של התמה (המרכזית בחקירות) בדבר המגוון הגדול של שימושי המילים במשחק-הלשון (ושל משחקי-לשון בכלל): הוא רואה בה תמה שולית (גם לא חדשה), רוב מהומה על לא מאומה, ובפרט הוא אינו מוצא (192) שום חידוש ושום רבותא וערך בהדחת השימוש התיאורי במילים מבכורתם (191)

²⁸ ובניסוחה של דיאמונד (1991), עמ' 170: "מה שאתה מדבר עליו נתון באופן שבו אתה מדבר עליו".

בדיון הפילוסופי המסורתי (§24, §290, §363). אבל יחסו המבטל של אגסי לתמה הזו נובע מיחסו המבטל למושג השימוש הוויטגנשטייני (כאמור, גם הוא "לא חדש" ו"לא מקורי"), ומאיהבנה של משמעותו המהפכנית. יש קשר פנימי בין מערכתו האנטי-מטפיסית של ויטגנשטיין, כמתואר למעלה, ובין הרגישות שלו למגוון של משחקי-לשון שאינם ניתנים להעמדה זה על זה והתנגדותו להסבר (שחוטא למגוון); במגבלות הבמה הנוכחית אסתפק ברמיזות ציוריות. למרכזיות שיש בדיון הפילוסופי המסורתי לשימושים תיאוריים במשפטי השפה (כלומר למשפטי חיווי, היגדים, קביעות) יש טעמים רבים, ובהקשרים מסוימים גם הצדקות, אבל לבכורה שניתנה להם ולמעמד המיוחד ניתן להציע גם דיאגנוזה שאינה בלתי-רלוונטית לענייננו: נקודת-המבט התיאורית מייצגת בדמיון הפילוסופי את נקודת-המבט-משום-מקום (השבו למשל על תורת התמונה של השפה) ומהווה מעין בכואה שלה בתוך משחק-הלשון. החזרה למשחק-הלשון, שחקירות שוקד לחולל, כרוכה בתזכורת שהאדם אינו רק מתבונן או צופה בעולם והוא אינו רק נקודת-ראות עליו; הוא גם מתנהג ומתנסה ופועל בו, וכביטוי המפורסם של היידגר, הוא היות-בעולם.²⁹

מערכתו האנטי-מדענית של ויטגנשטיין – מערכתו נגד הניסיון להציע הסבר מהותי במושגי המדע לתופעות הנידונות בספר ובפרט במושגי סיבתיות מדעית – היא נספח לקריאתו להכיר במגוון של שימושי המילים ושל משחקי-הלשון. היא נוחה גם להדגמת טענתי בדבר הקשר הפנימי בין הקריאה הזאת לבין המערכה האנטי-מטפיסית. הסברים סיבתיים מהותיים מסוג זה (לדוגמה, מה שהאמירה מתחשק לי תפוח נסכה עליו הוא הדבר שישקיט את הרגשת חוסר-הסיפוק שלי, §440); כיוצא בזה הניסיון להציע ביאור סיבתי למוכּנה של הקריאה המילולית בוא אלי! במונחי האופן שבו היא פועלת על נמענה, "שרירי רגליו מתעוררים לפעולה", §493) אמנם אינם מסוככים ביומרות-שווא אבסורדיות לדבר שלא בדיבור ולשוחח שלא בשיח (ולפיכך אגסי אינו רואה כיצד ניתן להתנגד להם אלא אם כן כהתנגדות חסרת-מניע – בזה הוא צודק – למטה-שפה; כזכור, זו אחת האפשרויות שהוא מעלה להגדרת מטפיסיקה בגישושו אחר מושא-הביקורת של ביקורת-המטפיסיקה בחקירות), אבל הם מנסים להאיר את המושגים היסודיים משמעות, כוונה, התכוונות, ואת הזיקה בין שימושנו במילים לריאליה העולמית שהמילים נסבות עליה, מנקודת-ראות שמתנכרת להבנתנו הלשונית, קרי לשימושנו במילים במשחק-הלשון. משחקי-הלשון הרי כולל מעיקרו את הדובר (ופעילותו הלשונית והחוזף-לשונית) ואת הריאליה העולמית; שימושנו במילים ארוג מעיקרו מחומרי הריאליה, ואלה – ברובד היסודי ביותר של הכרתנו ופעילותנו האנושית, של היותנו בעולם – מומשגים בשפה ומוכּנים במילותיה. אכן, אפשר לחשוב ולהרגיש שההישג הרפלקטיבי שאליו אנו חותרים – הבנה עצמית – מחייב התנכרות

²⁹ כמובן, גם השימושים התיאוריים כביטויים לשוניים מוצאים את מקומם הנכון רק במסגרת זו (וגם זה היבט של המעבר ממשמעות לשימוש).

למשחק-הלשון; אפשר לחשוב ולהרגיש שהחלופה המוצעת כאן, הסכנה עם משחק-הלשון והתרווחות באופקיו, אינה נושאת שום הארה. וכי כיצד נוכל להנהיר, מה גם לתקף, את יומרותינו המגולמות בשיחנו ושיגנו הלשוניים (יומרותינו לומר אמת, לקלוע לדברים כהווייתם, לגעת בריאליה) פשוט בהתרווחות שאננה ובחזרה עליהן ואליהן? אבל עצם הקושיה הזאת, עצם המשאלה הזו להנהיר ולתקף את עצמנו ואת חיינו מנקודת-ראות שמחוץ למשחק-הלשון-המערב-עולם, תשתית-הסלע של שיחנו ושיגנו (§217), הן ביטוי של דחף החריגה המטפיסי. ושוברו של הדחף המטפיסי בצידו, בחוסר-השחר ב'הסברים' וב'הארות' שהוא מניב. הבעיה אינה בכך שההסבר הסיבתי ניתן במטה-שפה, אלא בזה שהוא חותר תחת תשתית-הסלע של משחק-הלשון. הפרקטיקה הלשונית היא נורמטיבית, היא נושאת בחובה את היוםרה לקלוע לדברים כהווייתם, להיות הדברים כהווייתם, וממעה חיינו הלשוניים אנחנו כותבים שטרות התחייבות על היותנו בעולם וגם פורעים אותם.³⁰ אפשר לתאר את הפרקטיקה הלשונית כתופעת טבע, כלומר אפשר לתארה מנקודת-ראות ניטרלית כתופעה שמתרחשת בטבע, ללא משוא-פנים וללא שיפוט, ולתיאורים המדעיים שלה עשויות להיות תשואות מדעיות.³¹ אבל ביאור/תיאור כזה, יהיו זכויותיו אשר יהיו, מחמיץ היבט מרכזי של התופעה: הוא מחמיץ את משמעותה.³² עובדה זו כשלעצמה אינה גורעת מזכויותיו של התיאור המדעי, אבל כאשר התיאור המדעי מנסה להציג תמונה מלאה של תופעת הלשון, ובמילים אחרות, כאשר הוא מציג את עצמו כהבהרה פילוסופית של המצב האנושי ושל היות-בעולם, הוא כושל בחוסר-שחר. משחק-הלשון המדעי הוא בעצמו אופן של היות-בעולם, אבל המונחים שמשמשים בו דלים (במכוון ולתועלתו החשובה אך המוגבלת) מכדי שיוכל לנסח באמצעותם הבנה/מודעות עצמית. אי-אפשר להעמיד באמצעותם תמונה פילוסופית קוהרנטית של תופעת היות-בעולם.

כדאי לחזור ולהטעים את הזיקה בין החתירה להסבר ובין הדחף המטפיסי, ואת האופן שבו החזרה למשחק-הלשון עומדת בפרץ הזה; זו תהיה גם הזדמנות להאיר יותר לעומק את המושג הבסיסי 'משחק-לשון'. החתירה להסבר ניזונה ממעגליותה-

³⁰ טיעון עכשווי מפורט בזכות הריאליזם הזה, והפיכת חוסר השחר הסמוי בניסיונות להכחיש אותו לגלוי, ראו אצל רדל (2018). (הספר כתוב כמחווה לאידיאליזם המוחלט של הגל, אבל הוא נטוע עמוק במסורת הפרשנית של ויטגנשטיין.)

³¹ לא מן הנמנע (לפחות באופן עקרוני) לבאר גם את צמיחתה של הפרקטיקה הלשונית כתופעה של הטבע, בהמשך עם ביאורי תופעות טבע אחרות.

³² איש המדע נסוג מעמדת ההבנה של הנאמר, שהיא עמדה שיפוטית במוכן זה שהיא מבקרת את הנאמר במונחי 'נכון' ו'לא נכון', והוא מתאר, מנקודת-ראותו המנוכרת-לתביעות-ההבנה, את מה שמתרחש בטבע. (ניטרליות של נקודת הראות המדעית משמעה שהמדען פחות שיפוטי וגם פחות מסתכן בתיאוריו – הוא אינו צריך (או יכול) להטות אוזן קשבת לתופעה שהוא מתאר, ואינו עלול להיקלע למצב שבו קשייו לפענח את הרציונליות של התופעה יביאו אותו לתהות שמה האשם הוא בו ובמושגיו ערלים. בנידון זה ראו למשל דנט (1987).

כביכול של הנהרה פילוסופית שמפתחת ולא יותר, מרחיבה ולא יותר, מפתחת ולא יותר, את ההשתמעויות של הביטויים במשחק-הלשון היומיומי; הנהרה כזאת נתפסת כלא רדיקלית דיה, כלא רפלקטיבית דיה, כשבויה במעגלה הלשוני.³³ אבל כאן קבור הכלב: בתפיסת משחק-הלשון היומיומי כשרוי במעגלו הלשוני מקופלת בריוק היומרה המטפיסית לנקוט נקודת-מבט משום מקום, נקודת-מבט שכביכול נשקף ממנה, גלוי לעינו של הפילוסוף, המראָה של משחק-הלשון הממוקם נוכח ריאליה שמחוצה לו. מבט זה הוא בריוק המבט-מן-הצד שמהווה את נייר הקמוס למטפיסיקה. אין נקודת-ראות כזאת, ומה שיש כאן הוא לכל היותר אשליה של נקודת-ראות. היא ניזונה מן הדימוי הכוזב של משחק-הלשון כשרוי במעגלו, כשהעולם מעבר לו, ובתורה מזינה דימוי זה. דימוי ההיחלצות מן 'המעגל הלשוני' כוזב, אבל מכריע להבנה שכוזבת גם המטפורות שמציירות את הפרקטיקה הלשונית כמעגל שיש לו חוץ ואת העולם כעולם-שמחוצה-לו.³⁴ דימוי ההיחלצות מן 'המעגל הלשוני' ודימוי הפרקטיקה הלשונית כשהות ב'מעגל' לשוני' הם שני פנים של אותה מטבע (מטפיסית), ובחשיפת הכוזב של הדימוי המטפיסי היומרי של מבט-משום-מקום על יחסי החשיבה והשפה לעולם ויטגנשטיין חוזר ומאשר את אחיזתן של החשיבה והשפה בעולם. בבשורה של ויטגנשטיין, אלו 'שני רעים שאינם מתפרשים' ושני צידיה של מטבע אחת – זו נקודה מהותית שאי-אפשר להגזים בחשיבותה, גם מבחינה עניינית וגם מבחינה פרשנית. אנו מעורבים בעולם מפרספקטיבה לשונית-מושגית; הפרספקטיבה הזאת היא פרספקטיבה על העולם, ולא פחות מזה; איננו מתבוננים על פרספקטיבה-הסגורה-במעגלה מאיזושהי נקודת-ראות עילאית שאינה פרספקטיבית, שאינה משום מקום – אלה מילים ריקות שאינן אומרות דבר – אלא, מפרספקטיבה מסוימת, אנו מתבוננים על העולם שבתוכו ואל-נכחו אנחנו ממוקמים. ואמירותינו על העולם, תמיד מפרספקטיבה מסוימת, אינן לכודות בתוך הפרספקטיבה משום שהפרספקטיבה מפולשת לעולם עצמו, וגם לפרספקטיבות אחרות על העולם עצמו.

2: השקפה-מעל על שימושי המילים במשחק-הלשון: כלי הביקורת, אסטרטגיית החקירות

לאגסי לא ברור על בסיס מה ויטגנשטיין מתיימר לחשוף את חוסר-השחר של 'אמירות' מטפיסיות, ובמהלך ספרו הוא תוקע סיכות רבות בבלון-היומרות הזה. בדבריי הקודמים

³³ הד לכך בניסוחי אגסי בעמ' 16: "הניתוח של פריט מילולי מסתיימת בהכרח בקביעה של סינונימיות, ובתור שכאלה קביעות אלה (בין שהן אמיתיות ובין שלא) הן שחוקות" (trite).

³⁴ אם נעצרים בחצי הדרך, אם מערערים את היוזמה המטפיסית להיחלץ מ'המעגל הלשוני' ומוסיפים לצייר את המעורבות הלשונית עם העולם כשהות בתוך מעגל בויתי שהעולם ממנו והלאה, הערעור הופך לבשורת איוב שעצם הרעיון של אחיזתנו בעולם הוא אשליה כשהות בתוך מעגל בויתי שהעולם ממנו והלאה, הקרבה לתיאוריות פוסטמודרניות של יחסי ייצוג-מיוצג, נרטיב-ממשת, אינה מקרית; והשערורייתיות שבתלייתן במושג הוויטגנשטייני משחק-לשון – ללא מידה. ראו בעניין זה הערה 5 לעיל, וכן קרארי (2000).

כבר הראיתי שאגסי מכיר את האסטרטגיה של חקירות רק בשמה ולא יותר, וארחיב מעט בעניינה. נקודת-המוצא שלי תהיה, כמו לאורך כל הדרך, ביקורת המטפיסיקה, אבל לא ניתן להפרידה מעצם המהפכה שמחולל המעבר ממשמעות לשימוש בתפיסת הפילוסופיה ובאופן ההתפלספות.

יש להודות, מלכתחילה, שמשענה של הביקורת אינו מוצק; אבל הרי זה מלב הבשורה שלמשחק-הלשון אין בסיס או הצדקה חיצוניים, שאין לו ערובות או עוגנים,³⁵ ושאין שחר לרעיון שניתן להתוות את גבולות המובן (ובכלל זה להפוך חוסר-שחר סמוי לגלוי!) על בסיס אחר זולתי הקשבה לנאמר.³⁶ נודה לאגסי שבשאלותיו-קושיותיו הוא עוזר לחדד את עוקצה ואת נוקבותה של המהפכה שמחולל חקירות במעבר ממשמעות מופשטת לשימוש קונקרטי. הנוקבות היא בזה שהמהפכה אינה נוגעת רק לתיאוריה פילוסופית על אודות השפה אלא גם לשימוש בשפה – היא נושאת בחובה את הדרישה האתית להטות אוזן לנאמר לנו כאן ועכשיו ולנסות להבינו, תוך שחרור מתפיסות קיבעוניות מוקדמות לגבי משמעותן של המילים. קרקע ההבנה היא אכן קרקע בוגדנית במובן זה שההבנה אינה יכולה לנוע בנתיבים שפולסו מראש, אחת ולתמיד, ואין מנוס מהקשבה רעננה ופתוחה. האבחנה הביקורתית של ויטגנשטיין, שבן-שיחו הפילוסוף הפשיט את הביטוי מהקשר שימושו ושימושו תלוש מהקשר וריק, אינה נשענת על השקפות מוקדמות בנוגע למשמעות המילים, בנוגע לשימושן, ובנוגע להקשר-שימוש אותנטיים;³⁷ היא נערכת בעצמה מאפקי הקשב הקונקרטי לאמירה הקונקרטית. (בהקשר זה ראוי לציין שעצם ה'טיעון' לטובת המעבר ממשמעות לשימוש, מעגלי ומניח את המבוקש: חקירות מזמין אותנו להיזכר למה אנו מתכוונים בהבנה, בכוונה, במשמעות בהקשר שימושו היומיומי, הממשי במילים, ובזה הוא מחולל וגם מאשר את המעבר.) וכמו שהקשבה פתוחה, המכוונת להבנת מה שנאמר במילים כאן ועכשיו, עשויה למצוא בהן פשר חדש ויצירתי, כך היא עשויה גם לגלות שבמילים המוכרות (משימושים אחרים) לא נאמר עכשיו דבר. (טיעון הכללים מלמד שסילוק אפשרות זו, מטעמים פילוסופיים או אתיים, כלומר הנחישות היצירתית לפרש בכל מחיר את הנאמר כנכון ולהוציאו לשם כך מפשטו הכוזב-הנשמע-ומובן –

³⁵ זהו, אגב, המסר העמוק של הקביעה ב'1 § שיש סוף להסברים, ולא כמשתמע מדברי אגסי בעניינה, לעיל בסעיף א בעניין אמירות מעורפלות. יש סוף: בסופו של דבר, כאשר מיצו בנייה-השיח את כשרונם ההסברי במונחי הפשטות, עקרונות וכללים (כאשר הם דורכים על תשתית-הסלע של משחק-הלשון) והשיחה נקלעה למבוי סתום, לא נותר להם אלא לנסות ולעורר זה את זה למובנו של הנאמר – או לחוסר-מובנו – בלשון כלום אינך רואה? (§185, §527).

³⁶ לדיוקו של דבר, הקשבה כזאת אינה מתווה גבולות למובן – לביטוי הזה יש קונוטציה מטפיסית כמעט בלתי-נמנעת – אלא: "באומך 'לצירוף המילים הזה אין כל מובן' אתה מוציא אותו מתחום השפה וכך אתה תוחם את גבולות השפה" (§499), כלומר, בעצם אמירתך אתה תוחם, ואתה הוא שתוחם (לפי שעה, כאן ועכשיו, בהקשר אמירתך).

³⁷ כמו שהערתי למעלה, ברור גם שהיא אינה נשענת, כסברת אגסי, על כללי הסמנטיקה והתחביר.

או מפשטוֹ-הנשמעוֹ-הנחשף־כח־סר־מובן – שקולה להסתלקות ממשחק־הלשון ומאתגרי (ההבנה).

התקוממותו של אגסי על ההתנשאות שיש כביכול בעמדה של ויטגנשטיין מובנת, ואף נוגעת בנקודה רגישה: הקו בין אטימות כלפי בשורתו של הזולת לבין הגילוי שאין בדבריו שום בשורה (שמשמעו שהמגלה מבין את הזולת טוב יותר מהזולת עצמו) הוא חמקמק, ולעיתים האטימות מתחפשת לגילוי.³⁸ אבל האמת הזאת – החמקמקות של ההבחנה – היא תולדה הכרחית של סיטואציית השיחה, והחמקמקות אינה עדות להתפוגגות ההבחנה אלא לאתגרי השיחה. במסגרת מאמר זה לא אוכל, כמוכן, לחזור לצמתים המרובים שבהם ויטגנשטיין מממש את חונו ללמד שלא להבין, ולנסות להטמיע את לקחו אל מול התקוממותו של אגסי שהוא מבין; בדברים שאמרתי על זירת העימות של חקירות עם הפילוסוף־המטפיסיקאי, ועל סוג התביעות שמעורבות בה, ביארתי רק כיצד ובאיזה מובן אפשרית חשיפתן של אמירות מטפיסיות כחסרות־שחר. מה שחקירות בא ללמד, לא על יסוד התוויה אפריורית של גבולות המובן אלא מתוך הקשבה לביטויים הלשוניים בשימושם בפי הפילוסוף, היא הקשבה מאופקי הקשב הקונקרטי לאמירה הקונקרטית. הלימוד הזה – “לעבור מחוסר־שחר סמוי לגלוי” (464§) – אינו טריוויאלי; אדרבה, הוא לימוד מתמשך שאין לו סוף. כמו שעלינו ללמוד שוב ושוב לחרוג מקבעוננו המחשבת־מושגי ולהבין את הנאמר פורץ־הדרך, עלינו גם ללמוד לא להבין, כלומר להתפכח שוב ושוב מאשליית ההבנה ששימוש במילים מוכרות עלול לייצר. בשני המקרים, מה שהפילוסוף בא ללמד לא נועד להחליף את מה שהלומד עשוי ללמוד מדוברים אחרים שיש בפיהם משהו לומר לו, אם אמנם יש בפיהם משהו לומר לו; מה שהפילוסוף בא ללמד הוא לשחרר אותו להקשבה למה שנאמר – שיש לה, מיניה וביה, גם הפוטנציאל לעוררו לגילוי ששום דבר לא נאמר. אזמל הביקורת הוא אפוא מה שאפשר לכנות ‘כוחו הנורמטיבי של דקדוק מילותינו’ (ובלשונו של קאוול 1969), ההכרח שלנו להתכוון למה שאנו אומרים), שאותו אנו ‘מנסים’ אל מול הנאמר. כדי לאתגר את ויטגנשטיין ולחשוף שאזמלו הקהה לא יצלח למטרותיו, לא די להטיח בפניו באופן ערטילאי (כדרך שעושה אגסי) שמה שהוא מחשיב שימוש היומיומי של המילים אינו אלא השיח הפרוכיאלי של מסורתו המערבית, או של קהילתו התרבותית, או של בועת שיח אוקסברידג’, או שהוא גחמה אידיוסינקרטית; כדי לאתגר את ויטגנשטיין על אגסי לומר שלביטוי “השושנה אדומה גם בחושך” – סתם כך, בלי שנדמיין לו הקשר השמעה קונקרטי – יש מובן ושהוא מבין אותו; על אגסי לומר שלביטוי “אני כאן” – סתם כך, בלי שנדמיין לו הקשר השמעה קונקרטי – יש מובן ושהוא מבין אותו; ועל אגסי לומר שהמילים “הילדים שם הם סתם אוטומטים” – שוויטגנשטיין מתיימר ב־420§ לדעת שהן חסרות־שחר בפניו שלנו (הוא אפילו אינו

³⁸ ראו דוגמת קרנפ בהערה 25 ושיח החירשים שהוא מנהל עם היידגר.

שואל לדעתנו, וכדי ביזיון וקצף!) – אינן מילים ריקות, ושהוא, אגסי, מבין ואומר בהן משהו (שהילדים שם הם סתם אוטומטים, מן הסתם).³⁹ אני לא אומר שאגסי אינו יכול לעמוד על דעתו שהוא מבין; הוא בוודאי יכול, על כך יאמר ויטגנשטיין (§260): הוא סבור שהוא סבור. כמו שאמרתי, אינני מנהל כאן את מערכתו האנטי-מטפיסטית של חקירות, אלא שקוד רק להאיר את אופיה ואת משענתה, שאינה יכולה להיות ניצחת אך גם אינה קנה רצון. מה שעומד על הפרק אינו השקפותינו על דא ועל הא ומשפטם של דעותינו הקדומות ושכלנו הישר (או העקום); גם לא מה שאפשר להעלות על הדעת שאפשר לומר – וכמענה של סוקרטס להתחמקותיו של פרוטגורס (“אם תרצה יהיה לנו צדק חסוד, וחסירות צודקת?”): “לא ביקשתי כלל ש'אם תרצה' כזה ו'אם נראה לך' תיווכחו ביניהם, אלא אני ואתה. ב'אני ואתה' מתכוון אני לכך, שלדעתי יוכח העניין על הצד הטוב ביותר, אם המילה 'אם' תושמט ממנו.”⁴⁰ כוחו של חקירות הוא בדיוק באיסופן של תזכורות לאופקי שיחנו וחינו.⁴¹

כאשר אגסי מתאר את קריאת חקירות לגיבושה של השקפה-מעל על שימוש המילים במשחק-הלשון כקריאה למחקר אמפירי של השפה (12-13),⁴² הוא מחמיץ את העיקר בקריאה הזאת.⁴³ השקפה-מעל על שימוש המילים במשחק הלשון היא רפלקסיה על שימוש מילותינו בפינו, רפלקסיה שיוצאת משימושנו הנורמטיבי במשחק-הלשון ושבה אליו, רפלקסיה שמפתחת את שהותנו באופקי שיחתנו. השאלה שמדריכה את הרפלקסיה הזאת אינה כיצד משמשת המילה הרלוונטית במשחק-הלשון כדבר שבעובדה אמפירית (כאמור ב-§109, אל להם לעיונינו להיות מדעיים); איננו מגישים שאלה זו לפתחו של אנתרופולוג, כלשן או חוקר באחד ממדעי-החברה האחרים. אנו מגישים אותה לפתחנו שלנו כדוברי השפה (עברית, במקרה שלנו) – אנו מזכירים לעצמנו את שימושנו במילים מאופק שימושנו שלנו במילים כדי לחזור ולהתמקם באופקי חינו.

³⁹ השוו §501, שמלגלג על דרך מעין זו לעמוד באתגר.

⁴⁰ ראו כתיבי אפלטון, “פרוטגורס” 331c. הוקעת ‘המעגל האינסופי’ (vicious) של האפשרות לומר כך ולומר אחרת, לפרש כך ולפרש אחרת, עולה גם היא מטיעון הכלליים; ראו למשל §201, §217, §220 ועוד. כאן, אגב, המפתח גם לחידה בדבר אפיונו של החקירות (וגם של מאמר), כחיבור אתי (כך העיד ויטגנשטיין על מאמר במכתב לאנגלמן; ראו גם דיאמונד (1991)).

⁴¹ פורה כאן גם אבחנתו של קאוול (1979) פרק ב, שאיסוף התזכורות אינו תשובה ל'קישיותיו' של הפילוסוף; התנכרות למשחק-הלשון (והניכור הנלווה לעצמנו ולמה שנגלה באופקי חינו) היא אפשרות תמידית.

⁴² ראו לעיל ליד הערה 16; על סרבנותו של קאוול להודות בצורך בראיות (הבאתיו שם), אגסי אומר: “זה היה צעד לקראת ראיית ויטגנשטיין כגורו.”

⁴³ אגסי (210) אמנם מעורר את השאלות הנכונות על 'תורת' המשמעות כשימוש, אבל הוא עושה זאת (כדרכו) בעוקצנות, כאילו העלאתן חושפת את רשלנותו של ויטגנשטיין, שכביכול לא נתן את דעתו עליהן.

בתוך הקשר זה משוכנת התזכורת לקריטריונים לשימושנו במילים, והבטחת הבהירות שהיא נושאת בחובה. כאמור למעלה, אגסי, שמבין את הבטחת חקירות לבהירות כאילו הייתה שקולה לצו המאמר לומר רק מה שאפשר לאומרו בבהירות, מתלונן על התביעה הזאת מצדדים שונים. ברוח אותה קריאה, אגסי מפרש את ההתחקות של חקירות אחר קריטריונים כביטוי לנאמנותו של ויטגנשטיין לעקרון האימות. הבנת אגסי היא אי-הבנה, ולקובלותיו אין קשר לחקירות. בעצם המעבר הפילוסופי המהפכני ממשמעות לשימוש ירד הכורת על עקרון האימות ועל עקרונות דומים של תורת משמעות אפריורית; קריטריון איננו אמור לשמש בתפקיד של 'שומר סף' המונע ממסתננים פסוקיים חשודים לחדור לגבולה של הארץ הנכספת, להיכלל בתחום השפה והמוכן (כזכור, אין תחום כזה ואין גבול כזה); הקריטריון אינו אומל ביקורתי המסיר משימושנו במילים תכלולים שדבקו בו אלא תזכורת לשימושנו במילים.⁴⁴ הבהירות גם היא אינה סטנדרט שוויטגנשטיין מציב לשימושנו במילים – הרי בדיוק כלפי תביעה מסוג זה קצפו יוצא, ובדיוק כנגדה הוא קורא "בחזרה לקרקע המחוספסת!" (107 §) – והיא אינה נוגעת לשימושנו במילים; עניינה הוא חוסר-השחר של ה'אמירה' הפילוסופית, חוסר-שחר שמתחוויר בבהירות למי שמתבסס באופקי שיחו ועולמו הממשיים. מול ההתנשאות היומרנית כביכול של ויטגנשטיין (בהעמדת הסטנדרט ההוא), אגסי מפגין צניעות וקובע (204, 242) שהשכלנו לדעת שאיננו 'יודעים'. צניעות היא מידה יפה, אבל אזכורה בהקשר זה הופך אותה על ראשה ומחמיץ את חילופי התפקידים של הדוברים בדיאלוגים של חקירות: אל מול הרחף המטפסי להתנשא אל מחוץ למשחק-הלשון ולבאר מ'נקודת-ראות משום מקום', בבחינת "והייתם כאלוהים", חקירות מזכיר לנו את אנושיותנו. האסטרטגיה לריפוי היא אמנם דוקרנית – הניסיון להשתמט מתנאי היסוד של משחק-הלשון אינו קוהרנטי ואת חוסר-השחר הזה מגלה התזכורת – אבל דוקרנותה אינה באמת גאוותנית אלא מבטאת בעצמה את תנאי-היסוד של הבנה ממוקמת.

תזות פילוסופיות בחקירות: בין שאר הפשעים שעליהם מכסה אהבת המעריצים השוטים של ויטגנשטיין, אגסי (210) מונה את התעלמותם מאמירותיו המפורשות שהספר אינו כולל שום תזה פילוסופית ושהוא אינו מקדם שום בשורה, ומהתעקשותו של ויטגנשטיין שממצאי הפילוסופיה (שלו, ופילוסופיה ראויה לשמה בכלל) מוסכמים על הכול (128 §, 599 §). בהתעלמות זו (בין השאר), פרשני ויטגנשטיין חוטאים לפי אגסי לנורמות פרשניות בסיסיות.⁴⁵ לעומת זאת, אגסי, בנאמנותו לנורמות האלה, עונה אמן אחרי הודאת בעל-הדבר שאין בפיו שום דבר חשוב, וההודאה מצטרפת

⁴⁴ הקריטריון אינו דרוקטיבי, זיקתו לתופעה שהוא קריטריון להתקיימותה אמנם אינו בריבטול (דפיסיבילי), אבל בזיהויו כקריטריון אנחנו יכולים לטעות. ראו מקדואל (1982).

לאבחנותיו החמורות של אגסי עצמו שלחקירות אין שום בשורה – לא פילוסופית ולא אנושית-דחנית. האמת היא, כמוכן, שעל-פי נורמות פרשניות בסיסיות – הבנת האמירה בהקשרה, פענוחה בזיקה עם מה שאומרה אומר עליה בעצמו ועם ההרחבות שבהן הוא מבאר את כוונתו בה, הדרישה שלא לייחס למחבר אבסורד גמור כל עוד אין הכרח בכך (שלא לדבר על עקרון החסד) – האמירות הנזכרות קוראות לפרשנות ולא לציטוט כאילו נשאו את מובנן על שרוליהן. בנידון שלפנינו, לגיבושה של פרשנות הולמת איננו צריכים להרחיק נדוד. מה שדרוש להבנת הטענה הפרדוקסלית-במתכוון שאין בחקירות שום תזה ושפילוסוף חקירות יסיג לאחור כל אמירה שלא תתקבל כמוכנת מאליה על דעת קוראיו, הוא הבנה של הציר שסביבו הוא רוצה לסובב את העיון (§108), שכבר הצגתי בדבריי הקודמים על משמעות כשימוש ועל שימוש המילים במשחק-הלשון. המפתח להבנת האופן שבו ההשקפה-מעל על שימוש המילים במשחק-הלשון נושאת בשורה אף שהיא קובעת רק "דברים שכל אחד מודה בהם" (§599) נעוץ בזה שהיא נושאת בשורה כללית דווקא בכך שהיא קובעת רק דברים כאלה, רק את המוסכם; הרפלקסיה הפילוסופית על שימוש המילים במשחק-הלשון אינה מתיימרת לתאר את משחק-הלשון מנקודת-ראות חיצונית, ממקום אחר, אלא אדרבה, כל עניינה הוא להזכיר לנו את המשחק שבו אנו, כדוברי השפה, משתתפים. עצם הטיעון הפילוסופי שמחולל את המעבר המכריע להבנת (משמעות) המילים כשימושן במשחק-הלשון, ומה שמעניק להפכה הזאת את עוקצה הביקורתית כלפי אשלייתיותה של 'נקודת-ראות' חיצונית, צומחים בעצמם מהשקפה-מעל על שימושן של המילים (הבנה, מובן, משמעות ועוד) במשחק-הלשון היומיומי שלנו, והתזכורות החוזרות ונשנות באשר לשימוש המילים – האסטרטגיה בפעולה – פועלות את פעולתן להתפכחות מן האשליה המטפיסית בהחזירן אותנו למה שאנו, כדוברי השפה, כבר יודעים.⁴⁶ הבשורה מניחה את המבוקש, והמבוקש אינו אלא נינוחות באופקי שיחנו וחינו הממשיים.⁴⁷

כתארו את הפילוסופיה שלו, ויטגנשטיין אומר ש"היא משאירה את הכול כמות שהוא" (§124), ושחשיבותה היא בהריסת "מגדלים פורחים באוויר" וב"פניו קרקע הלשון שהם ניצבו עליה" (§118). הרבותא של השארת הכול כמות שהוא ניכרת על כל צעד ושעל במהלך חקירות בדמותן של האשליות המטפיסיות הקונקרטיות (בדבר

⁴⁶ "המשמעות של מילה היא השימוש בה בלשון" אינה תיאורית פילוסופית שנועדה להסביר מהי משמעות (או לספק בוחן בלתי-תלוי-בהבנת-המשמעות לאיתור משמעות), באותו מובן רדוקטיבי של הסבר האופייני לפילוסופיה-במובנה-הרע שמהווה מטרה לחיצו של ויטגנשטיין. על כן ובמובן זה היא 'תיאורית' רק במירכאות.

⁴⁷ הבשורה (התוכן) רקומה אפוא בתוך הגישה הפילוסופית (בצורה), והגישה ממשת ובכך מאשרת את הבשורה. מכאן תשובה להנחה המובלעת בדברי אגסי (185), ששימת הדגש על החידוש של חקירות בגישה הפילוסופית, בדרך הטיעון שלו, משמעה הוראה באי-חשיבות של 'התיאורית' בדבר משמעות כשימוש.

מהותה של השפה, יחסה לעולם, גבולותיה, מעמדה של הלוגיקה, שרטוט גבולות האפשרי ועוד), שהתזכורות החוזרות ונשנות באשר לשימוש המילים – האסטרטגיה בפעולה – מכוונות כנגדן ופועלות את פעולתן המפכחת לסילוקן. אבל כבר הערתי שהעמדת כל הבשורה כולה על ביקורת-המטפיסיקה (במובנה הצר) מקפחת את מוטת-הכנפיים הרחבה של החזרת המילים משימושן המטפיסי אל שימושן היומיומי: התזכורות שהפילוסוף הוויטגנשטייני אוסף מגלות את האטימות והסלפנות של יומרות הסבריות רדוקטיביות של תופעות חיינו. המאבק באשליות המטפיסיות הקונקרטיות שחקירות מנהל (למשל מול תיאטיטוס, מול אוגוסטינוס, מול תורת התמונה של המאמר ותיאוריית הפסוקים האטומיים שלו,⁴⁸ מול תיאוריית האינטנציונליות הסיבתית של ראסל, ועוד) שואב את חשיבותו – ויטגנשטיין עצמו מודה בכך – מחשיבותן של האשליות האלה במסורת הפילוסופית ובתרבות המערבית, וייתכן אפוא שבחזית זו חקירות אינו נושא בשורה לבני תרבות אחרת (שלא התחבטו מעולם בקיומן של נפשות אחרות, למשל, או שמעולם לא הטילו ספק רדיקלי בקיומה של מציאות חיצונית). אפילו נודה בכך (ולמען האמת אני מסופק בזה, ואכמ"ל), חשיבותה של הבשורה שיש סוף להסברים (§17, §217) ושל הגמילה מהדהף להסביר – במובן שתיארתי לעיל – אינה תלויה בחשיבותה של 'טענה' מטפיסית כלשהי או של 'טענה' מטפיסית בכלל, שאותה היא חושפת כאשלייתית. ההשקפה-מעל על שימוש המילים במשחק-הלשון אינה שיטתית (והיא אינה אפוא באמת 'מתודולוגיה') במובן זה שהיא אינה נשענת על מערכת מושגים מסוימת ואינה ככולה למערכת מושגים מסוימת, נתונה מראש, סגורה או מוגדרת. כל עיקרה הקשבה רגישה למשחק-הלשון (המתפתח, כאמור), בריבוי גווניו. אף שמטבע הדברים היא עוקבת אחרי פיתויי החרیגה ממשחק-הלשון בהקשר מבוכות פילוסופיות מסורתיות (איסוף התזכורות נעשה "לתכלית מסוימת", §127), הלקח (והבשורה האנושית) קיים ועומד גם מעבר להן. חקירות מחנך אותנו להקשבה, הוא מחדד את רגישותנו לגוניות (ניואנסים), וכדברי קורה דיאמונד (1991, עמ' 111), הוא מפתח את עירנותנו ל"אובדן של תחושת-הממשי, שהכותב [או הדובר] אינו ער לו"; בזאת הוא מחבר אותנו לממשי.

ד"ר אליעזר מלכאל
 המחלקה לפילוסופיה
 אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

⁴⁸ אגסי אינו מבין (202) מה מקור הסתייגותו של חקירות מן התיאוריה הזאת; הקושי היה נעלם אילו היה מחוור לו מובנה של מטפיסיקה, מושא-ביקורתו של הספר: בתיאוריה הזאת ניכרת טביעת אצבעותיו של הפרויקט היסודני, המבקש לאתר את נקודות הכניסה לתוך המעגל הלשוני (ראו לעיל, סעיף 11). בזיקה לאותו עניין, מאלף שאגסי (217) אינו יכול לראות בהתנגדות ליסודנות דבר מלבד ויתור על רציונליות.

ביבליוגרפיה

- ויטגנשטיין, לודוויג. תשנ"ה. מאמר לוגי-פילוסופי. תרגם עדי צמח. תל-אביב, הקיבוץ המאוחד.
- . תשנ"ה. חקירות פילוסופיות. תרגמה עדנה אולמן-מרגלית. ירושלים, מאגנס.
- . 1986. על הוודאות. תרגמה עדנה אולמן-מרגלית. ירושלים, כתר.
- רוס, תמר. 2007. ארמון התורה ממעל לה. תרגמה רותי בר-אילן. תל-אביב, עם-עובד ועלמא.
- Carnap, Rudolf. 1932. "The Elimination of Metaphysics through Logical Analysis of Language," *Erkenntnis* 2:60–81 ("Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache.")
- Cavell, Stanley. 1962. "The Availability of Wittgenstein's Later Philosophy," *The Philosophical Review* 71:67–93.
- Cavell, Stanley. 1969. *Must We Mean What We Say?* New York: Charles Scribner.
- Cavell, Stanley. 1979. *The Claim of Reason*. Oxford University Press.
- Conant, James. 2000. "Elucidation and Nonsense in Frege and Early Wittgenstein," in E. Crary and R. Read (eds.), *The New Wittgenstein*, 174–217. London and New York: Routledge.
- Crary, Elice. 2000. "Wittgenstein's Philosophy in relation to Political Thought," in E. Crary and R. Read (eds.), *The New Wittgenstein*, 118–146.
- Dennett, Daniel. 1987. *The Intentional Stance*. Cambridge: MIT Press.
- Diamond, Cora. 1981. "What Nonsense Might Be," in Diamond, *The Realistic Spirit*, 95–110. Cambridge: MIT Press, 1991.
- Diamond, Cora. 1991. "Ethics, Imagination and the *Tractatus*," in Diamond, *The Realistic Spirit*, 149–173.
- McDowell, John. 1982. "Criteria, Defeasibility, and Knowledge," in *Proceedings of the British Academy* 68:455–79. Oxford University Press, 1983.
- McDowell, John. 1987. "In Defence of Modesty," in B. Taylor (ed.), *Michael Dummett: Contributions to Philosophy*, 59–80. Dordrecht: Nijhoff.
- McDowell, John. 1994. *Mind and World*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rödl, Sebastian. 2018. *Self-Consciousness and Objectivity: An Introduction to Absolute Idealism*. Cambridge: Harvard University Press.